

MARÓT KÁROLY
PRAEHOMERIKUS KATALÓGUSOK

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1952 dec. 15-én tartott ülésén

A katalógust és a katalógusköltészetet illetően máig sincs egyöntetű megállapodás. Esetünkben a mindig kényes fogalmi definíciót ezenfelül a görög szó eredeti jelentésének határozatlan, elfolyó volta is nehezíti. Annyi ugyan kétségtelen, hogy a »katalógus« szó a görög *καταλέγω* ige tövével függ össze, de tudvalévő, hogy maga a *λόγος* fogalma mennyire nehezen megfogható és hogy a fogalom körül uralkodó homályt esetünkben még az összetétel is fokozza: a *καταλέγειν* ige az Odysseiában (pl. *ῥ* 496. *λ* 368.) az aoidos *énekének*, máshol a rhapsodos *recitativ* előadásának (»felmondásának«), általában a *prózában* (*καταλογάδην*) beszélésnek a jelentőségével bír.¹ Az etymon és jelentés tehát nem nyújt segítséget a definiáláshoz. Így szükségkép meg kell annál a sajátos értékénél állapotodnunk, amelyben a katalógus és katalógusköltészet megjelöléseket alant használni fogjuk. Ehhez viszont a genetikus út, annak az útnak a feltárása mutatkozik minden definíciónál célravezetőbbnek, amelyen a katalógusköltészetnek tőlünk elfogadott értékéhez jutottunk. Még ha ezzel a kényszerű egyoldalúsággal — egyelőre — a szubjektivitás látszatát is kelthetnők. A tárgyalást tehát szükségkép egy, kb. 35 éve több-kevesebb intenzitással folyó problémakutatás történetének az összefoglalásával kell kezdenünk.

I.

A katalógusköltészet vagy legalább is egy fajta katalógusköltészet problémája először az Uranos → Kronos → Zeus istengenerációk kérdésével merült fel előttem. Csak később igyekeztem a műfaji kérdést ettől a száltól függetleníteni.

Már »A homerosi eposzok vallástörténeti jelentőségéről« írva² kifejeztem azt a meggyőződésemet, hogy a 52 kk. értelme csak úgy lesz világos, ha az Odysseia-költő elé egy, már valószínűleg epikus formában feldolgozott kozmogónikus legendát teszünk fel, amely Uranosnak és Gaianak összeesküvő fiaik

¹ E. Drerup, *Homerische Poetik* I, 1921. 76. l.

² *Ethnographia* 1917, 237. kk. Majd németül: *Årsbok* 1924, *Vetenskaps-Societeten i Lund*, 149—169. ll.

(többek között Kronos és Atlas) által történt elválasztását beszélte el. Ennek a kezdetnek elengedhetetlenségét igyekezett azután »*Ἄτλας ὀλοόφρων*« c. dolgozatom³ megvédelmezni. Később elgondolásomat »Kronos und die Titanen« címen megjelent hosszabb tanulmányomban⁴ részletesen ki is dolgoztam. E törekvésemben — az akkori körülményekhez képest, mindenesetre — nagy segítséget jelentettek Wilamowitz⁵ és M. Pohlenz⁶ azonos című dolgozatai, amelyek függetlenül jutottak ugyanazon, az Iliasban és Odysseiában feltűnő szimptomák alapján, azonos konklúzióhoz: *Ha* Homeros az Uranos — Kronos — Zeus történetére vonatkozó, már megállapodottnak látszó genealógiával dolgozhatott utalásaiban; *ha* a történet bizonyos momentumait mint közismerteket módja volt csak per apices érintenie; *ha* a »titánokat« (Iapetos, Kronos, Atlas) nem kellett bemutatnia, sőt olyan jelzők kíséretében használhatta neveiket (*Ἄτλας ὀλοόφρων*, *Κρόνος ἀγκυλομήτης*), amik az Iiasból nem érthetők és nem magyarázhatók — akkor valószínű, hogy Homeroszt egy, igen nagy hatást elért, azaz közismert és a *geneológiákat is megállapító* népies kozmogoniának⁷ kellett megelőznie. Wilamowitz ugyan i. h. beérte azzal, hogy egy, az akkoriban közönséges fogalmi elképzelés szerint »száraz katalóguskölteményt« tett fel Homeros előzményének. Később mégis, mintha belátta volna racionális szűkkeblűségét és úgy, ahogy részéről ebből a körből eleve legalább két előző költeményt követeltem,⁸ a *Der Glaube der Hellenen*-ben⁹ a maga száraz genealógiai (theogoniai) katalógusa helyett már egy »ausführliche Theogonie und Kosmogonie«-t látott szükségesnek. Más dolog, hogy még így is nagyon fukarok voltunk az igen gazdag praehomerikus költészet műfajainak és lehetőségeinek feltevésében,¹⁰ és magam sem láttam élesen, hogy pl. az epizódokkal élénkített katalógus nem Hesiodos *trouvaille*-a, de megvan már Homerosnál és meg kellett nyilván előbb is lennie, mert éppen nincs a katalógusok alaptermészetével ellentétben.

Semmi kétség tehát, hogy ez a Polynesiában legrésztelenebben kidolgozott kozmogónia, amelyet az Ilias és az Odysseia szövegéből sikerült a görögség multja számára is rekonstruálnunk, elengedhetetlenül fontos volt ahhoz, hogy könnyebben megértsük a — különben valószínűleg a Közél-Keletről átvett — három istengeneráció (Uranos — Kronos — Zeus) praehomerikus genealógiai emeletének későbbi nagy elterjedtségét.

³ Philol. Wochenschr. 1926, 585—590. ll.

⁴ SMSR. 1932, 48—82. és 189—214. ll., főleg 52. kk. ll.

⁵ Stzb. d. Preuss. Akad. d. Wissenschaften, Ph-h. Klasse 1929, 9 kk.

⁶ Neue Jahrb. 1916, 588 kk.

⁷ Azóta a korán elhunyt W. Staudacher, *Die Trennung von Himmel und Erde, Ein vorgriechisches Schöpfungsmythos bei Hesiod und den Orphikern*, Tübingen, 1942. c. disszertációjában az elterjedt világteremtési vándormotívumnak vándorlásokkal maradéktalanul már nem mindig magyarázható, számos variánsát gyűjtötte össze. A dologhoz l. Act. Ant. Hung. tom. I., 1951, 35—66. ll.

⁸ SMSR i. h. főleg 56. k.

⁹ I. 1931, 338. k.

¹⁰ V. ö. Homeros. Bpest 1948. 104 kk.; Folia Ethnogr. 1949, 26 kk. és Acta Antiqua, i. h. is.

Egyébként az első döntő lépést a görög katalógusköltészet elképzeléséhez vezető, igazi úton csak »Les origines du poète Homère« c., átfogóbb tanulmányom¹¹ középponti (III.) fejezetével tettem meg, amikor azt először szenteltem egyenesen a homerosi, ú. n. hajókatalógusnak (»Boiotiának« : Ilias II. ének), amely akkoriban s utána is bizonyos mértékben, a katalógust jelentette számomra.

Ez a kezdő lépésem ugyan, a kérdés aktuális állásához képest, főfeladatként még csak azt vállalta, hogy az uralkodó ellenvéleménnyel szemben, részben új argumentumokkal, a »kevesek véleményét« próbálja támogatni, amely közben valóban (egy mai kutató szava szerint) a »mindenki vélemények« lett. A véleményt, hogy a Boiotiában valami, a késő-mykenei korba visszanyúló, ismeretlen jellegű forrásnak a (végső formájában) magától Homerostól eredő feldolgozását kell megpillantanunk. Akkoriban t. i. az irodalmi kritika még erősen idegenkedett egy ilyenfajta katalógusköltemény feltevésétől. Főleg azért, természetesen, mert már az ókor Hesiodost mondta a katalógusköltészet feltalálójának, akit pedig az ókori, sőt a modern kriticismus is általában későbbinek tartott Homerosnál. Így, ha itt-ott joggal elismerték is bizonyos vonások kétségkívül mélyenülő régiségét, érthető, hogy a katalógusok praehomerikus voltát hirdető meggyőződésnek nem sikerült egyszerre megnyernie a tudományos közvéleményt. Nem sikerült, sőt nem is sikerülhetett, amennyiben a műfaj régibb volta, vagy kivált egyes régebbi elemek, az egésznek régebbi szerzőjét még — érthetően — nem bizonyították.

Egyébként már ebben a dolgozatomban rámutattam, hogy a Boiotia problémája nem izolálható. Az Iliasban nemcsak több más seregkatalógus, de ezen kívül sok katalogizáló hangú, vagyis a nagyeposz legközvetlenebb mintájának : az aiol hősdaloknak lelkesítő hangjaival szemben, feltűnően prózaibb és tárgyiasabb, lista- vagy katalogusszerű részlet beledolgozásai is szembe-szöknek, és hogy ehhez képest, ezeknek a hasonlóhangú részleteknek a kérdését nyilván össze kell a hajókatalógusával kapcsolni; ezek nélkül nincs döntés. Ilyen részletek többek közt : a nemzetségfelsorolások (genealógiák) és androktasiák »névzuhatagjai«; az aristeiak, epipolesisok, fali szemlék¹² és kivonulások vagy versenyek hőslistái; ajándékok (kincsek) előszeretettel elismélt katalógusai; sőt azt is mertük állítani, hogy legalább ránk gyakorolt, hangulati hatásukban *némileg* ilyenfélék a gyakori, gépiesen továbbadott üzenetek vagy a stereotyp formulákkal lefolytatott részletezések, leírások és i. t. is. Azzal tehát, hogy a Boiotiát idegen költőtől, mondjuk a Kypriából származtatjuk, — semmit sem intéztünk el. Ámde ennél is tovább mentem és már ugyanebben a

¹¹ *Révue des Études Homériques*, 1934, 14—54. ll. (idézve az *Extrait* szerint 3—43. ll).

¹² A homerosi *τειχοσκοπία* nyomán a tragikusok sokszor találták alkalmasabbnak a seregszámlákat *τειχοσκοπία*-k formájába önteni, mint Euripides a Phoinissai-ban (*Antigone* és a *paedagogos* párbeszédében), de hírnökjelentéseikben is sokszor katalogizálnak (v. ö. Schmid-Stählin, *GGL* I, III, 1 fele, 1940, 579, k., 638 kk. és O. Krause, *De Euripide Aeschyli instauratore*, 26 kk); aminek a kezdeteit szintén meglelhetjük már Homerosban.

dolgozatban¹³ messzeható következtetéseket vontam le nevezetesen az eposz költőien lelkesítő (protreptikus) és a katalógusok prózaian-rationális hangjának feltűnő egymás-mellé-rendeltetéseiből is. Feltettem nevezetesen, hogy ez a társítás Homerosnál nem volt valami, csak úgy taláalomra megkockáztatott próbálkozás, hanem tudatosan alapfeltételét alkotta annak, hogy a görög típusú objektív »nép«-eposz létrejöhesse. Másképp kifejezve: *ha* Homeros — helyes érzékkel — nem találja meg a módját és mértékét, hogyan lehet és kell, időnként változtatva, az ugyancsak népi eredetű, kedvelt és régi, de nekünk erősen prózai-rationálisnak ható objektív felsorolásokkal, litánia-szerű katalógusokkal (listákkal) a szubjektív hangú aiol hősdal lendületét megtörni, illetve a két egymást ellensúlyozó ellentétes hangnemet egymás mellé mégis költőien adagolni,¹⁴ nem jött volna létre az *Ilias*, amelynek titkát épen itten, a két látszólag merőben másfajta költői hangnemnek az egymást ellensúlyozó, sokszor már-már mechanikusnak tűnő keverésében kell megpillantanunk.

[N. B. Hasonló két elem összetevődéséből képzeli el v. d. Leyen, *Volkstum und Dichtung* 1935, 55. l. a germán epika keletkezését, csak éppen az összetevők rendjének és fontosságának megfordításával: szerinte a névlisták voltak a kezdet s közbük nőtték volna bele a hőstetteknek az elbeszélései.

Utólag olvasom, hogy K. Reinhardt, a »Von Wissenschaft und Gegenwart« 11. számában, 1938 (idézve Von Werken und Formen, 1948 szerint) szintén két összetevő eredőjének tekintette már az *Iliast* is (33 kk.). Ez a két összetevő azonban a hősdal és a praehomerikus novella volna, ami az *Odysseiát* illetőleg talán helytálló, de csak azért éppen, mert az *Odysseia* nem eposz, csupán játssza az eposzt. Az *Ilias* létrejöttéhez viszont semmi szükség nem követeli a novella igénybevételét. Ha analógiákból nem tudnók, már az *Odysseiában* előadott kisdalokból is látjuk, hogy természetesen, a hősdalnak is volt valami mesemenete (harag, faló, hazatérés stb.). Volt és lehetett anélkül, hogy ezeknek a mintákban való megszínezése tipikusan novellisztikus lett volna. Nem mintha a praehomerikus novella megvoltát tagadni akarnám, ellenkezőleg: annak a kikövetkeztetését sem vetném el (v. ö. már *EPht.* 1935. 27 kk.), hogy az *Ilias* általában számol pl. a Paris-ítélet motívumával. Csak annak a kényszerítő szükségét nem látom fennforgni, hogy az *Ilias* létrejöttéhez, mint — elképzelésünk szerint harmadik — összetevőt, a novellát igénybevegyük, amely — Reinhardt szerint is, 28. l. — nyilván meseszerű, hősietlen, sőt ainoszerű műfaj volt. Az ilyen állítás t. i. — azt hiszem —

¹³ Mint később Homeros-könyvemben is, 1948, passim.

¹⁴ A régiek — mint ismeretes — merőben másképp vélekedtek a nekik ősi katalogizáló stílus értékét illetően, mint pl. Rhys Carpenter, aki »szánalmasan prózainak« tartja a görög városok és vezérek expedícióra induló erejének a Boiotiában történő előszámlálását (*Folk-Tale. Fiction and Saga in the Homeric Epics*, 1946, 26. l.). A Boiotia kivételes, az *Ilias* egyéb részseinél sokszor nagyobb megbecsülése az ókorban ismeretes. Kerkidas, Megalopolis törvénytevője, törvényben rendelte el, hogy minden tanuló könyv nélkül tudja. De még schol. B 949, p. 137, 33 és Dionysios Halikarnassseus *De comparatione verborum* 16 p. 67 *Us.-Rad.* is, mint *ἡδύς καὶ μεγαλοπρεπής* részletet említik meg (v. ö. Burr, *NEQN KATALOΓΟΣ*, 1943, 132 k. is).

hasonló tévedésben gyökereznek, mint az a tőlünk ismételtlen tagadott másik, amelyik „motivumokat” eleve csak mesékben tudott elképzelni és pedig úgy, hogy ha egy hősdal például egy, mesékben is használatos „menet” szerint halad, ezt eleve egy meseelőzményből oda átkerültnek posztulálta. Egyébként: ha Reinhardtnek igaza volna, amint aligha van, akkor is azt, amit fent az Ilias előtti nagy műfajgazdagságról állítottunk, mindenesetre igazolja és erősíti. Máshol kívánom bizonyítani, hogy hasonló elemek keverését hasonlóan próbálta pl. a zsidó, az iráni és az ind epika is. Természetes azonban, hogy bizonyos elemek keverése vagy elhagyása sosem ad libitum történik, hanem a társadalmi viszonyok, az alap milyenségének a kérdésével van a legszorosabb összefüggésben. Így az említett népeknél is, a teljesen másféle történeti alaptól és társadalmi tagoltságtól megkövetelt másféle (vallásos, morális, didaktikus stb.) elemeknek a felépítményben szükségszerű tükröződése eleve tette lehetetlenné, hogy e népeknek igazi nagyeposzuk, a szó homerosi értelmében, megteremhessen.]

Alapjában tehát ennyivel is megközelítettük már a gondolatot, hogy az ilyen »száraz« hangnemben tartott listaköltészetnek is van valami »varázsa«, amennyiben a nevek, számok, tények stb. lavinaszerű elősorolása az önérzet, a nagyság érzeteit kelti, és így a hatása gyökerében rokon a protreptikus hősdaléval, vagyis — különösen olyan népnél, mint a racionálisra és költészetre egyaránt hajlamos görögség — egy ilyen elősorolás könnyen fel tudja magát a költőinek a hatásfokáig is küzdeni. Így érthető, hogy ez a hang, egy letagadhatatlanul praehomerikus népi, de a tudás vagy ahogy Frazer mondta, az »áltudomány« (a »mágia«) ruházatában megjelenő önálló és a görögségben csakúgy, mint az egész Közép-Keleten nagy kedveltségnek örvendő műfaj hangja, szerencsésen egészíthette ki a heroikus hősdal hangját, sőt a két hang bizonyos rendszerességgel való váltogatása Homeroszt az objektív, igazi népeposz eddig utól nem ért tökéletes formájának a megtalálásához is segíthette.

Mindezek ellenére: ennek a sajátos — katalogizáló — formához kötött, sajátosan költői hatnitudásnak eredendő titkát és teljes elevenerejét csak további tanulmányok során pillantottam meg egészen és igazában.

Először egy, a MTA I. osztálya előtt 1947. okt. 7-én tartott, »Az epikus seregszemle költészeti jelentősége«¹⁵ című felolvasásomban, majd a felolvasás egy kisebb részletének — sajnos, a szűk helytől korlátozott — feldolgozásában,¹⁶ ahol már bizonyítottam véve az Ilias-költő szerzőségét, sőt a *csak-görög* körön is túllépve, általában a seregszemlék »epikus kellékének«¹⁷ a *költészeti funkcióját* vettem kritikai vizsgálat alá. Így jutottam t. i. annak a megállapításához, hogy *mindazok a funkciók*, amelyeket az ilyen seregszemle-féle katalógusoknak az antik és modern esztéták, Macrobius pedáns forrásaitól Wilamowitzig, de sokszor még olyan, elmélettel foglalkozó, nagy

¹⁵ l. a szövegben

¹⁶ La fonction poétique de l'énumération épique, Cahiers de Littérature Comparée I (1948) 41—49 kk. II.

¹⁷ Arany János kifejezése.

költők is, mint Arany — a maguk helyesen követett gyakorlatával is ellentétben, az iskolában tanított poétikát követve, — általában szoktak tulajdonítani, legfeljebb ha másodlagos vagy alkalmi funkciói lehettek a seregszeglének.

Nem állhat meg ezek szerint, hogy ezeket a különös katalógusokat kizárólag a földrajzi hely- és névtudás (a periegesisek, *κατάπλους*-ok) felett érzett öröm, ezek kellő rendben való felmondásának gyönyörűsége parancsolta volna bele a nagyeposzba. Nem beszélve ugyanis Vergilius vagy Zrínyi, Vörösmarty vagy Arany seregszegléről, bizonyos, hogy már magának Homeros Iliasának egyéb katalógusai (a »trójai« vagy az ú. n. »Ionia«-katalógus stb.) annak ellenére is eleve tiltakoznak a seregszeglék ilyen geográfiai eredete ellen, hogy pl. a Boiotia, ha nem is éppen teljes következetességgel, valóban, bizonyos sorrendet kétségkívül tart a földrajzi felsorolásban.

De *nem* okozhatta, legalább eredetileg, a seregszegléknek az eposzba kerülését valami, a születési, nemzeti vagy nemesi becsvágy legyezgetésére irányuló törekvés sem, akármilyen tagadhatatlan, hogy a későbbi görögség főleg mint ilyen »Adelslexikon«-t¹⁸ becsülte szinte szent könyvként a Boiotiát, és hogy ezt a »gothai almanach« vagy »livre d'or«-jellegű Homeros és Vergilius sok követője közt pl. Arany is, erősen a premier planba állította, amikor a Toldi szerelme VII, 31. strófáját követően a »Lajoshoz sereglő, régi nagy családok«-at vette ecsetére.¹⁹ Azt pedig, hogy már Homeros *eleve* nem ettől a későbbben nőtt nemzeti vagy arisztokratikus célzattól sarkaltatva komponálta a Boiotiát, ha más nem, a nyomban utána következő ellenséges (trójai) katalógus, de az is bizonyítja, hogy ezt a feltűnő részrehajlatlanságot mások is epikusnak találták, sőt pl. Zrínyit mintha többet és jobban érdekelte volna a színesebb török, mint a magyar seregszemele. S ugyanígy állunk az állítólagos arisztokratikus jelleggel illetően is. Mert ha igaz is, hogy a Boiotiát Homeros hőskor-elképzelése *érthetően* nem ellensúlyozta demokratikus tömegek vagy névtelen vitézek katalógusaival, az ilyenfajta száma Vergiliustól kezdve mégis egyre nő, és — ahogy erre ismételtelen rámutattam — már feltűnő sok található belőlük Vörösmarty-nál és Arany-nál is. Ez az út sem visz tehát a célunkhoz, vagyis nem lehetett az első a célhoz elengedhetetlen meghatározó.

Végül ugyanígy : *eleve nem* lehetett a katalógus-kellék döntő létrehozója az a talán legelterjedtebb indokolása (sőt későbbben sűrű ilyenértelmű felhasználása) sem, hogy az eposzban szereplő hősök bemutatója vagy kivált jegyzékbevétele kívánna lenni. Eltekintve t. i. egy ilyen cél kitűzésének költőietlen voltától : sem nem bemutató, mert hiszen a hősöket mint ismerteket feltételezi, sem nem tartalomjegyzék, mert már Homeros — amit Macrobius V, XV, 7 a

¹⁸ Wilamowitz szava, *Homerische Untersuchungen*, 1884, 174 kk., stb.

¹⁹ Oh ha ecsetem most méltó lenne rátok,
Lajoshoz sereglő, *régi nagy családok!*
Összefoghatnálak egy bűbajos körben,
Hol magát az utód lássa mint tükörben!

Vergilius hibájául ró fel — legteljesebb mértékben »et in catalogo nominatos praeterit in bello et alios nominat non ante dictos«. ²⁰ Ez a harmadik út is tehát, legfeljebb ha utólag belevihető tágítása, semmiesetre sem lehet annak szervesen, az eposz ökonómiájától belülről megkövetelt, az Egész igényeitől előparancsolt magyarázata.

Tovább ezért az eddig elhangzottakhoz hasonló vélemények taglalásába akár ne is bocsátkozzunk : csak hasonló eredményre vezetnének. *Lehet-e* — kérdezzük inkább — s hogyan lehet a (főleg sereg-)katalógusoknak az eposzba illesztése okát és sikerét jobban és minden esetre megfelelően képzelnünk, illetőleg magyaráznunk? S az előzők után talán válaszolhatunk is : *Lehet*, de csak, amit fent már érintettünk, amennyiben a szám-, név- és tényfelsorolásokkal járó »varázsos« önérzet- és nagyságérzést tekintjük a katalógus lényegének. Ennek felkeltése t. i. — még ha látszólag prózaibb stílusban is történik — végeredményben csak kitűnő melléközgéssel erősíti és teszi szélesebben, biztosabban megalapozottá az aiol hősdal végső fokon szintén sokszor varázsos hangját, vagyis azt, hogy a két, külsőleg különböző hang egymást segítse és kiegészítse.

[A hősdal néha feltűnően varázsos hatásra törő alapjelleghöz sok adatunk van, nemcsak primitíveknél. Így jegyzette fel Dobrizhoffer az abiponokról, v. den Steinen a bakairikról, ²¹ hogy kihívó-ujjongó dicsekvésekkel teremtették meg, azaz varázsolták elő maguknak azt a csatáikhoz szükséges hangulatot, amelynek megteremtésére alapjában minden hősdal törekszik. Ezt a »vadonélő« formát az irodalomban legjobban tudvalevően a finn varázsrúnók, a Kalevala őrizte meg, ahol pl. Väinämöinen a harc előtti, varázserejű fenyegetéseivel ellenfelét belevarázsolja a mocsárba és i. t. Máshol foglalkoztam már a primitív hadászatban közönséges elvarázsoló daloknak azzal a típusával, amelybe Ioannes Kinnamos klasszikus leírása tartozik *Ζεύγμα* = Zimony 1165-i elfoglalására vonatkozóan (ed. Bonn. 246₂₋₁₀), amikor is *γόναιόν τι . . . ἀπέραντον . . . τινα βαττολογίαν ὑποψάλλουσα δαιμονιώδει τινὶ μαγγανείᾳ Ῥωμαίους ξυνδεῖν ᾔθετο* ²². Hasonlóképp a régi indeknél is a fegyver mellett az ima és a varázsige is fontos volt a csatákban, ²³ és a mohamedán délszlávoknál, hajdan,

²⁰ L. erről még ma is F. Pfister, Studien zum homerischen Epos, Würzburger Jahrbücher, 1948, 146. l., aki a Hajókatálogust éppen azért vitatja el Homerosztól, mert »hätte er ihn selbst verfasst, so hätte er doch vor allem die Helden erwähnt, die in seinem Epos auch sonst genannt werden, und er hätte nicht *zehn Helden* im Katalog angeführt, die *in der Ilias überhaupt nicht* vorkommen«. V. ö. Burr i. h. 134. k. l. is. — Helyesebben — azt hiszem — már Allen. The Homeric Catalogue of Ships, 1921, 169. l., aki a 43 felsorolt fejedelem közül csak 8-nak említését nélkülözi az Ilias meséjében (nem számoltam utána!) és ezt egyáltalában nem tekinti komoly érvnek. V. ö. már Revue des Études Homériques, 1934, 23. l.

²¹ L. ezekhez Hiru : Der Ursprung der Kunst, 265. l. A törzsek gyávaságával kvázi egyenes arányban nőnek féktelen fenyegetéseik és dicsekvéseik. amik pl. a cammiáknál többet ártanak, mint a csapások (u. o. 266. l.).

²² L. EPhK 1929, 48. k., ahol régebbi tárgyalásaim helyeit is idézem.

²³ Lásd H. Oldenberg, Die Weltanschauung der Brahmana-Texte, 1919, 67. l.

a béget vagy agát a zászlótartó mellett az énekesnek is kíséernie kellett,²⁴ ugyanúgy, ahogy Lykurgos in Leocr. 106. szerint Tyrtaios is élen járt a messenei háborúban²⁵. De erről van szó Y 200 kk.-ben is.]

Ahhoz, hogy igazán azt a célt lássuk, amelyet az eposzköltő a katalógusok hatásoszközének alkalmazásával céloz, legtanácsosabb éppen annak a kritikus vádpontnak a cáfolásával indulnunk, amellyel ugyan Macrobius Vergiliust vádolja, de amely ha elfogulatlanul nézzük a tényeket, jobban illik magára Homerosra.

Már Homerosnál nevezetesen megvan az az épen feltevésünk helyességéről tanúskodó gyakorlat, hogy egy hős, akit a költő — valami okból — részletebben és színesebben tárgyalt a katalógusban, ezzel sokszor mintegy felmentvényt kapott az alól, hogy a többi Iliasban különösebben szerepeljen; néha pedig éppen fordítva, valamely hős, akit a katalógus meg sem említ, egyszerre jelentős szerephez jut az elbeszélésben. Az ok nem lehet kétséges, mihelyt elfogadtuk, hogy a Katalógus és a »többi« Ilias egy szerző műve és szervesen összetartozik. Az eposzt nevezetesen, mint minden költői alkotást, ahogy Goethe mondta, elsősorban az ember érdekli. Éppen megfordítva tehát, mint ahogy egykor érzelmességük miatt, az ilyen részleteket elvitatták az objektív Homeros-tól, ma általában, helyesen, szabad már ott látnunk a nagy költő legsajátosabb mondandóját, ahol érezzük: a Harag, a Hektor és Andromache, a Követség, Hektor halála, Achilleus és Priamos és az ehhez hasonló, mélyen emberi részletekben. Viszont Homeros bármily tisztán látta, mennyire fontos és elengedhetetlen az irodalmi alkotáshoz az emberi sorsoknak és típusoknak az ábrázolása, azt is épp oly jól tudta, hogy ennek a kizárólagos útja nem vezet a tőle megálmódott nagyeposzhoz. Ezért érezte kitűnő érzékkel szükségesnek, hogy az elengedhetetlenül egyéni harag-mesét számokkal, nevekkal, tömegfelsorolásokkal, a hősi történeti és megfelelő társadalmi alapnak érvényreengedésével igyekezzék minél átfogóbb jelentőségűvé, mindig inkább a közösség ügyévé tenni. S erre, mint az ilyen egyensúlyteremtés kétségkívül legalkalmasabb költői eszközei, éppen azok a néptől kedvelt szürkén monoton katalógusok kínálkoztak, amelyeket Homeros már nyilván külön, előkészítve talált a hagyományban, és megtanult a haragmesével, sokszor egészen külsőleges egymásmellettségben változtatva »adagolni«. Így lett tehát nála a katalógusköltészet valóban szerves és elengedhetetlen része az eposznak. Úgy, ahogy Tolsztoj is a maga grandiózus meséjének vezetését, csak kevésbé törve meg prózai tényekkel, az elbeszélés végén jónak látta mégis, mintegy appendixszerűen a Kutuzov és Napóleon közt lefolyt nagy mérkőzés történelmi adataival is megszerezni, és ezzel mintegy műve nagyepikai vagyis mindkét fajta epikus hatáslehetőséggel élni kívánó igényeit bejelenteni és egyben kielégíteni.²⁶

²⁴ M. Murko, Neue Jahrbücher 1919, 282. k.

²⁵ V. ö. Schmid-Stählin, I, 1, 1929, 258. k. l.

²⁶ Zola — a Dębacle-ban követett — eljárás módjának és ehhez viszonyított költői hatásának az inferioritását a Tolsztojéval szemben, ismételten szövegtettem. I. pl. A háború mint költői lehetőség, Huszadik Század, 1918, főleg 341—343. ll.

II.

Az eddigiekben, vagyis azzal, amit a katalógusköltészetre vonatkozólag kb. 1948-ig publikálni volt alkalmam, már bizonyítottnak is tekinthetnők: *A*) hogy a seregszemlék és az egyéb (genealógiai, földrajzi, tárgyfelsoroló) listák, enumerációk stb., mind úgy hatnak vissza felsorolójukra és ennek közönségére, mint valami varázsszó, amely őket a kívánt siker, tehát a szaporodás, gyarapodás, bőség, győzelem stb. reményének érzeteiben erősíti. És bizonyítottnak *B*) hogy ennek megfelelően, ezek a katalógus-félék organikus részei a nagyeposzi kompozíciónak, amely mint költészet, a költészet általános törvényei szerint, az embert (mint sajátosan tipikus egyéniséget) tartozik ugyan előtérbe állítani,¹ de mint a »nép«-nek vagyis a közösségnek szánt műfaj, az egyéni drámák mögött álló nemzeti (népi, tömeg-)jelentőség éreztetését is elengedhetetlenül megköveteli; úgy, hogy mindenféle nagyságéreztetés egyben a műfaj kompozicionális igényeit is szolgálja. Így azonban természetes, hogy a katalógusformák funkcionális és kompozicionális (*A* és *B*) szerepét nem lehet egymástól szigorúan külön tartani. Nem lehet, mégha ezt a tárgyalás áttekinthetősége kedvéért, az alantiakban meg is kellett kísérelnünk.

Ez a szemem előtt állandóan táguló, mindig távolabbi perspektívákat nyitó költészeti probléma ugyanis közben is állandóan foglalkoztatott, és ezért ma már módom van mind az auxesis funkcióját, mind a kompozicionális szerepkört illetően több új, még kiadatlan vagy kiadás előtt álló argumentumot állítani csatasorba.

Így (*ad A*) nem tartanám feleslegesnek (1) arra az eddig alig érintett momentumra hívni fel a figyelmet, hogy az ilyen listák, céljukat illetően, legközelebbi rokonságban állnak — persze nem az irodalmi, hanem — a népi-mágikus himnuszokkal, vagyis a himnusz ősfarmáival.² A himnusz is nevezetesen, mint egy ritusrész születve,³ a belső feszültség verbális tettben való levezetése által, olyan visszahatást kelt bennünk, amely leginkább valami teremtő erő mágikus szabadraengedésének az érzéséhez hasonlítható.⁴ A himnusznak is

¹ I. ehhez Huszadik Század, i. h. 337—345. II. is.

² A következőkhöz v. ö. A költészet lényege és formája, Budapesti Szemle, 1927, № 600, p. 258 et passim. A görög ὕμνος szó eredeti jelentéséhez l. R. Wünsch és R. Knoeckes után: Keyssner, Gottesvorstellung und Lebensauffassung im griechischen Hymnus, 1932, Würzburger Studien II. — Az ima és az abracadabra közti különbség tagadásának tételéhez v. ö. F. Pfister, s. v. Kultus, RE, coll. 2054 kk., 2108 k.; Die Religion der Griechen und Römer 1930, 194 kk. és Hdwb. d. d. Aberglaubens s. v. Gebet; Fr. Schwenn, Gebet und Opfer 1927, 53, 62—81. II. van der Leeuw, Phänomenologie der Religion, 1933, § 62, 398 k. (francia kiadás, Payot 1948); Lényegében helyesen irodalommal l. Kakridis *APAI*, Athen 1929, 9 kk. 2. j.: δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφισβήτησις περὶ τῆς στενῆς σχέσεως μεταξύ προσευχῆς καὶ μαγείας.

³ Logikus formáiknak kialakításához vagyis a ritus gondolati valorizálásának változataihoz v. ö. Reitzenstein, Göttin Psyche p. 41. és L. Tröje, Die Geburt des Aion, ARW 1932 (24) 91. l. A differenciálódási folyamat lefolyását magam is többször írtam le.

⁴ Tudomásom szerint először J. E. Harrison, Themis 1912, 202 kk. magyarázta a görög dithyrambost mágikus éneknek. Erre vonatkozólag l. a lényegeset: Vallás és Mágia, Ethnogr.

— másszóval — mint akár a ráolvasó katalógusnak, legprimitívebb formája a ritmikussághoz közeledéssel mágikusként ható recitálás, a »mágikus« himnusz lesz, amelynek legelengedhetetlenebb eleme az istenfelhívások, jelzők stb. hangsúlyozása. Eredetileg persze nem éppen úgy, ahogy Autran képzelet⁵ a himnusz »évolution idéelle«-jének rekonstrukciója közben. Igaz nevezetesen, hogy egy későbbi fejlődésfokon »miután a formuláknak kedvező hatást kell a felhívott istenségre gyakorolniok, tanácsos a ritustól megszentelt jelzőket illeszteni a szövegbe«. Ezek a jelzők azonban, mint az egész ritus, *eredetileg* nem annyira az isten dicséretére, hanem inkább nógatasára vagy kényszerítésére szolgáltak, ahogy ez még később is sokszor kiérezhető. »Schreie wurden ursprünglich ständig wiederholt — írja helyesen Dornseiff⁶ — um den Gott zu bezaubern wie ein grosses wildes Tier oder um die Gemeinde zu hypnotisieren.« Így pl. Zeus *νεφεληγερέτα* jelzője az *ἐπίκλησις*-ben nem az isten dicséretét, hanem elsősorban — az isten esőtadásra való felhívását jelentette. Megfelelően annak, hogy a varázshatalmú szavak közt⁷ a nevek — mint primitív a hit szerint az egyéniség része,⁸ — és főleg az istenek nevei vagy esetleg főnévként is használt jelzői, különösen alkalmasak, hogy hatalmas pozitív szubsztanciák (*δαμόματα*, ahogy Stesichoros, Orest. frg. 37. nevezi) gyanánt, kimondatásukkal kényszerítően, majd negatíve, vagyis elhallgattatva (ki nem ejtve), bajhárítóan is felhasználtassanak : ezek a legkezdetlegesebb varázsszövegek. Bátran állíthatjuk tehát, igenis, hogy a két műfaj, vagyis a (genealógiai stb.) katalógus és a himnusz, eredetileg egyformán bír mágikusnak nevezhető értékkel.⁹ Így él tovább az első prahomerikus himnuszoknak legjellegzetesebb formája : a thegoniákban, ahol is az istenek genealógiája, még ha az isteneket, ősoket, a heroszokat regisztráló elbeszélés formájában lép is elénk, mindig még arról is világosan tanúskodik, hogy a himnuszok és genealógiák, mint eredetük szerint istenekre címzett felhívások, elválaszthatatlanok az ú. n. ráolvasástól, a kényszerítés

1933. főleg I. részében ; Studi e Materiali SR 1932, 52 kk. (jegyzetek) ; Athenaeum 1919, 83 kk., 128 kk. ; Racc. Ramorino 580 kk. ; Langue et Religion, L'Antiquité Classique, 1936, 249 kk. : a görög *ῥῆμος* szó egyszerre jelenti »la formule magique, la conjuration, le chant de malediction«-t stb. (i. h. 250. 2. jegyzet).

⁵ Homère et les origines sacerdotales de l'épopée Grecque I., 1938. 41. l.

⁶ Pindars Stil, 1921, 4 és 30 kk. II. és Literarische Verwendungen des Beispiels, Vorträge d. Bibl. Warburg, IV., főleg 211 kk. II.

⁷ A szó varázseréjének kérdéséhez l. egyelőre L'Antiquité Classique 1936, 260. l. ; és mint egyet a sok közül R. Hirtzel összefoglalást: Der Name (az Abhandlungen der phil.-hist. Klasse der sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften XXXVI. kötetéből), 1918, főleg 16 kk. II. V. ö. a Magyar Nyelv »Szinyei Emlékfüzetében« (Pro memoria) Solymossy S., 89—99 és Zlinszky A., 100—104. ll. olvasható cikkeit is. Az ind »brahman« (a. m. »szent szó«) jelentéséhez : Cassirer, Sprache und Mythos, 1925, p. 63 és passim.

⁸ V. ö. többek közt : Lévy-Bruhl, Les fonctions mentales 1910, 46 kk. II.

⁹ »Mágikusnak« itt is, alantiakban is, egyformán nevezük, tekintet nélkül diathezisünk intenzitására, mind a három említendő fokozatot (v. ö. különösen lent 2/a). Tehát »mágikus« a mi szemünkben még azoknak a — főleg keleti — klerikusoknak vagy mondóknak eljárása is, akik a szerencsétlen helyzetben lévő hősöket az állhatatosság példáinak felsorolásával edzik és vigasztalják, erősítik öntudatukban (v. ö. C. Fries, Studien zur Odyssee, I, 1910, 194 k.) és i. t.

céljával leíró (elbeszélő) varázstól (Erzählungszauber, Parallelerzählung) is.¹⁰ Amit most már bátran megfordítva úgy is mondhatunk, hogy a nagy irodalmakban ránkmaradt, differenciált és szublimált katalógusformák előképeiként — valóban — a kényszerítő istenfelhívásokat, theogoniákat, genealógiákat s azokat a többi katalógusokat *kell* tekintenünk, amelyek mágikus (ráéneklő) módon akarják felidézni a törzsszaporodást, termést, győzelmet és i. t. Amivel azt is éreztettük már, hogy mit, milyen átfoghatatlanul nagy és elhatárolhatatlanul széles területet értünk *mi*, szükségképpen tágabb értelemben, katalógusköltemény alatt.¹¹

(2) Az irodalmi katalógusok és a *népies-mágikus* ráolvasások, felhívások stb. szerves összefüggését is — azt hiszem — különösen néhány újabb munka (Autran, Thomson stb.) divatossá lett téves felfogása miatt, ma nyomatékosabban kell hangsúlyozni. Legyen ugyanis a nevük akár himnusz, akár katalógus, az ilyenféle megnyilvánulásokat eredeti formájukban nem szabad brevi manu sem tudós papok alkotásainak, sem a sanctuariumok — őrzött és valahogyan profanizálódott — anyagának, hanem általában és túlnyomórészt egyenesen a mágikus néphitből eredőknek kell tekintenünk. Vannak persze ókeleti és primitív kivételek is, ahol a pap és a varázsló valóban egy személy, de általában, és úgy látszik a görögöknél is, az ilyenféle mágikus hatni-vélésnek (»áltudásnak«) egy egész más társadalmi osztály, a »nép fiai« a kezdeményezői és (később) letéteményesei; vagy legfeljebb a nép közt élő »specialisták«; a medicinának, a javas emberek (vagy asszonyok), bűbájosok, ráolvasók stb., tehát éppen a hivatásos papok nehezen tűrt, néha egyenesen üldözött ellenlábasai. Így a demiurgos költőnek, akit semmi pappal, szentélyhagyománnyal helyettesítve nem lehet a költeményből »kidobni«. az *irodalmi* katalógusokra végeredményben innen, a nép mágikus formakincséből kellett ihletődnie.

Ennek a tételnek bizonyítását — azt hisszük — legmutatósabban a XV. és XVI. századbéli magyar bájoló imádságokon lehetne eszközölni, mindamelllett, hogy ezek a ráolvasások már erősen aktualizált, illetőleg egyházilag domesztikált (keresztény) formában maradtak ránk. Céljainkhoz képest mégis, egyelőre legmélyebben és legnagyobb mértékben azokat a részletmegfigyeléseket értékesítenők, amelyeket az évek során Homeroson tettünk s amelyeknek mentén bárki tehet még — ott vagy másutt — további hasonlót.

¹⁰ V. ö. egyelőre : SMR 1932, p. 202 és passim. A kényszerítésre történő, varázsigével csattanó leírásnak egy klasszikus ősi, már az Atharvavédában, a Kalevalában stb. meglévő és a mai néphitből is többször feljegyzett, magyar, de természetesen krisztianizált formáját a XVI. sz.-ból, a Bornemissza Péter Ördögi Prédikációk stb. c. (1578 v. 1579) művének 4. »bájoló imádsága« (»Az Menyelesről« vagyis csonttörés ellen) őrzi, amelyre más összefüggésben kell visszatérnünk.

¹¹ A kifejtett (szóbeli) párhuzamos elbeszélés mellett (v. ö. van der Leeuw, Altägyptischer Pantheismus, R. Otto Ehrung 1940, 26. l. és Die sogen. »epische Einleitung« der Zauberformeln, Ztschr. f. Religionspsychologie 1933.) vannak természetesen az elbeszélő varázsnak még kifejtetlenebb csíraformái is (pantomimusok, rituális táncok), amelyek mintegy némán beszélnek. Ezekről máshol szólunk.

E részletmegfigyelések t. i. nemcsak annak állítását engedik meg, hogy ezek a görög epikus katalógusok »*olyanféle*« szubjektív hatással bírnak, mint »előképeik«, a gyarapító, növelő, erősítő, gyógyító, esetleg rontó mágikus szertartások, illetőleg az ezeket kísérő litániák. Azt is világosan elárulják, hogy egy — részleteiben persze áttekinthetetlen — fejlődési folyamat mentén egyenesen *ezebből nőttek*, illetve ezekből vették leghatékonyabb formai ösztönzésüket ; úgy, hogy a kezdő fokra jellemző, nagyságot és önérzetet lehelő, hatalmat és tömeget éreztető jellegüket formai fejlődésük egész folyama alatt is, legalább bizonyos mértékben, megtarthatták.

Az Iliasban, mindenesetre, kezdve az ősi, ráéneklő varázs ismeretéről tanúskodó akaratlan elszólásokon, át a varázs és a költészet bentmaradt keverési kísérletein, fel egészen a teljesen költőivé desztillálódott katalógusokig, a mágia minden népi (»népköltészeti«) fejlettségi fokának a nyomai kimutathatók.¹² Így kellett *a*) az előző (és továbbelő) népvallásfokról elszólásszerűen kerülnie az Iliasba (többek közt) : Dione elbeszélő varázssal (ráéneklés) gyógyító gyakorlata leírásának ; a Paiannak, mint varázshatalmú dálnak (holott a költő korában az már Apollonhymnus volt), stb. ; az Odysseiában (ahol kisebb volt a »color epicus« érzékenysége, bár érezhető a Homerosteremtette hősi hang tartásának törekvése) : a varázslás legkülönbébb formáinak : Kirke, a *δεινή θεός ἀνδρῆσσαν* stb. ; a népmesék varázscsodáinak sőt az *ἐπαιοδῆ* egyenesen néven nevezett fogalmának is.¹³

Ugyanígy bizonyítható *b*) hogy Homeros, nyilván hagyományos gyakorlattal, hogyan építette bele a még elődeitől meghaladott fejlődési foknak, vagyis a szó és a ritmus mágikus erején álló költészetnek bizonyos értékeit, önkéntelenül is, a maga már magasabb (a »*c*« fokon álló) költészetébe. Természetes, hogy az ilyenféle egybefonódásnak esetei egy olyan tudatos és következetes költőnél, mint Homeros, aránylag ritkaságszámba menő, de a fejlődésnek annál jellegzetesebben árulkodó, épen maradt mérföldkövei lesznek. Ilyen, hogy a Paiant Homeros majd mint gyógyító-inkantációs éneket, majd mint győzelemünneplő dalt, majd — a maga korának megfelelően — mint Apollonhymnuszt látszik érteni. Ilyen, hogy többször használja a felidéző varázsból átvett rimelést,

¹² Alantiakban az egykori mágikus fok bizonyítására csak a *praehomerikus*nak tekinthető (homerosi) argumentumokat sorakoztatjuk fel. Mellőzzük a *posthomerikus* költészet (irodalom) bizonyos vonásainak felhasználását (ezek egy megjelenendő tanulmányban sorra kerülnek), bár ezek ugyanígy posztulálnak ilyen régi, praktikus-rationális (»mágikus«) előképeket. Ahogy ezt a fokot — Hesiodost nem is tekintve — már J. E. Harrison a későbbi dithyrambos költészetből, Dornseiff a VII. VI. sz.-i karlyra bizonyos vonásaiból, mások pl. a *διθύραμβος, εἰρεσιώνη* stb. féle ősi denominatiókból (amik egyszerre-egyformán jelentették az istent, az énekest, magát az éneket, valamely ritusnál használt szent tárgyat, stb. ; lásd *L'Antiquité Classique*, 1936, 250 k.), vagy a honfitársaikat buzdítani akaró *mythographusok* és *historiographusok* hosszú genealógiáiból és theogoniáiból stb. ismételten kikövetkeztették.

¹³ Azt, hogy pl. Dione ráolvasásában nem volna a varázshatás szándéka (v. ö. *Zur religionsgeschichtlichen Wertung Homers*, Yearbook of the New Society of Letters, Lund, 1924, 149 k.), ma már senki józanul nem állíthatja.

sőt egy helyen az első személyt (*ἔγωγ*) is,¹⁴ amik — jellemző módon — főleg a Boiotia bevezetésében zsúfolódnak, de alkalmi diszkrétséggel, az alliteráció, betűrím, belső rím mellett, máshol is találhatók, és mint elszórt effektusok az időmértékes verselésből, a varázsénekre emlékeztetően, bizonyos fokig kirínak. Ahogy az időmértékes verselésnél megállapodott ógörög költészetben ilyen vonás valóban, csak itt-ott Hesiodosnál, majd azoknál az orphikusoknál lép nyiltabban elénk, akik legjobban hajlottak az ősi népi mágia felé. De varázs és költészet hangjának keveredését illusztrálendő, hitem szerint mégis, mint bizonyos fokig kézzelfogható, mert kisiklást eredményezett példára, Achilleus híres esküjének felépítésére, illetve ennek az alkotó kontaminálás folytán eltorzult formájára, lesz tanácsos vetni elmélyültebb pillantást:

»Ime kimondom a szót, szent esküvel is kijelentem :
 esküszöm én jogaromra, amely soha lombokat, ágat
 nem hajt már, miután törzsét elhagyta a bérceen,
 és ki se zöldülhet : hisz az érc körülötte lenyeste
 kérgét és levelét, és most az acháj fiasarjak
 hordozzák a kezükben, a bírák, kikre a nagy Zeus
 bízza a rendeletét ; a nagy esküt erre teszem, halld :
 Egykor Achilleusért valamennyi acháj ivadékban
 vágy ébred : s te segíteni nem tudsz rajtuk, a bánat
 bárhogy emészt, ha a férfiülő Hektór keze által
 hullanak el sokan, és haragodban téped a lelked,
 mert az achájok közt a legelsőt semmibe vetted.«
 (Devecseri Gábor ford., Szépirod. Kiadó, 1952, 38. l.)

Nem lehet ugyanis kétséges, hogy ez az eskü valahogyan illogikusra fordult.¹⁵ Achilleus mintha eredetileg azt akarta volna vele erősíteni, hogy csak akkor megy majd harcba, ha a kezében tartott jogar kizöldül, vagyis soha. Később mégis ráeszmél, hogy a »lehetetlenség« eskü nem felel meg szándékának, és így folytatását elejti¹⁶, helyesebben feltételes önelátkozásá enyhíti, amely esküt ér. Ő t. i. (az Ilias további meséje szerint) nem lehetetlenséghez vagy — mondjuk — végül is csodához szeretné kötni megengesztelődését, hanem (esküvel) erősíteni akarja, hogy rá fognak szorulni s Agamemnon kénytelen lesz tettét megbánni (és őt megkövetni). Mintha tehát végül is azt mondaná, hogy

¹⁴ B 488, 493. — Itt jegyezzük meg, hogy ennek az A (2.) pontnak tárgyalásánál az alkalomhoz képest nem tartottam elengedhetetlennek az igazoló helyek pontosabb idézését, amit az érdeklődő olvasó egyéb munkáimban (főleg : Der Eid als Tat, Acta Univ. Szeged. 1924 ; Homeros, 1948 ; La Béotie et son caractère Hésiodique, Acta Antiqua II. 1953.) amúgy is könnyen megtalálhat. Viszont szándékosan nem tértem itt ki az *εἴχομαι* ige (és *εἴχη* főnév) már Ritoók Zsigmond tanítványomtól kétértékűségében áthidalni próbált homerosi használatának tárgyalására, noha erősen támogatja most érintett pontunkat.

¹⁵ Az észrevételhez l. már Der Eid als Tat, Acta Univ. Szeged, I, 1924, 4 kk. stb.

¹⁶ Hasonló túlhajtás és visszakozás az I-ban is van a hazamenési fenyegetés körül ; mintha tehát Achilleus egy jellemvonásának, az eltúlzásra, elszűrésre való hajlamnak a tudatos kiemeléséről volna szó.

Agammenon megbánása olyan bizonyosan be fog következni, ahogy a hirnök-pálca többé ki nem zöldülhet.¹⁷ De ez így alapjában nem eskü, legfeljebb ha fenyegető figyelmeztetés. Ha tehát a költő mindamellett, illogikusan esküformába öntötte Achilleus mondandóját, ennek nyilván oka volt és ez az ok, szerintünk, nem lehetett más, mint hogy a költő és népi közössége jól ismert egy elkopott ráolvasó-formulát, aminőkből — »lehetetlenségi ráolvasó formulának« nevezve — legutóbb a mi népüktől Szendrey Zsigmond is meggyűjtött egy csokorra valót.¹⁸

Ez a Homerostól ismertnek feltett görög népies démonúzó mindenestre nem maradt ránk eredeti szövegében. De kétségtelenül édes-testvére volt a Pedersentől,¹⁹ Livius I, 24-hez párhuzamul felhozott, betegség és megszállottság elleni ráolvasásnak Šurpu V—VI, 60—143, amely egy hagymafej sorsát hasonló részletességgel és mutatis mutandis, ugyanazoknak a vonásoknak hangsúlyozásával írja le, mint Homeros a jogarét. »*Wie diese Zwiebel* — fordítja Pedersen — *abgeschält und ins Feuer geworfen wird, . . . wie sie in ein Beet nicht mehr gepflantzt, mit Furche und Gräbchen nicht mehr umzogen wird, im Boden nicht mehr Wurzel schlägt, ihre Röhre nicht mehr wächst, das Sonnenlicht nicht mehr erblickt, wie sie auf den Tisch eines Gottes oder Königs nicht mehr kommt. . .*« stb. A különbség Homeros és a sémi ráolvasás szövege közt csak az, hogy utóbbit logikusan zárja le a formula: »so soll die Besessenheit. . . die in meinem Körper. . . sitzt, wie diese Zwiebel abgeschält werden«. Ennyiből is világos azonban,²⁰ hogy a sceptrum halottvoltának leírása (234^b—237^a) nem az esküképzetek tartozéka és csak a mindkét helyen (esküben és ráolvasásban) egyaránt szokásos hasonlatforma adhatott rést, hogy az a ráolvasásból az ön-elátkozó eskübe felvétessék. Az t. i., hogy van egy közös formula, amely elengedhetetlenül logikusan ül a ráolvasásban, de illogikusan diszformál az esküben, csak azt jelentheti, ami sok egyéb okon is valószínű, sőt kényszerű: a bájoló ráolvasás nyilván *előbb* megvolt az költő-komponálta eskünél. És ugyanígy: ha kétségtelen, hogy egy ilyen, a népi mélységből a magas költészetbe felvitt formula — logikátlansága ellenére — itt is tagadhatatlanul költőien hathat és mély benyomást kelthet, akkor azt is igazoltnak vehetjük, hogy — valóban —:

¹⁷ Az Áron, Tannhäuser és mások botjának csodaszerű kivirágzásáról Der Eid stb. c., i. munkámban szóltam. — A magyar ráolvasások hasonló, a hasonlatbakalandozástól diszformált szövegeiről l. Bolgár Ágnes, Magyar bájoló imádságok a XV—XVI. sz.-ből, Bp. 1939 13 k., 18 k., 22. l. stb.

¹⁸ Ráolvasóink eredetének kérdéséhez, Ethnogr. 1942 (53) 109 k. l.; de l. már Munkácsi Bernát, Keleti típusú magyar varázsigé, u. o. 1905, 57. l. és az előző jegyzetet.

¹⁹ Der Eid bei den Semiten in seinem Verhältnis zu den verwandten Erscheinungen, sowie die Stellung des Eides im Islam (Studien etc. ed. Becker, 3. kötet) 1914, 111. l., amihez l. A. Ungnad, Die Religion der Babylonier und Assyrier, 1921.

²⁰ Esetünkhöz legközelebb áll és ezért nagyon tanulságos az 1516-ban felfjegyzett hasonló típusú Szelestei-féle ráolvasás: »mykeppen a kew *nem ghykerezhethyk es nem levelezhethyk azon keppen the* (t. i. a tharghy = tárgy = mérges kelés) itth a lowon *ne ghyekerezhessel es eredezkedhessel*«. V. ö. ehhez a szemárpa elleni lehetetlenségi latin varázsigét: »nec lapis lanum fert, nec huic morbo caput crescat, aut si crevit, tabescat« (Ethnogr., 1907, 125. l.).

van egy út, amelyen az alkalmas népi varázsszöveget is fel lehet a magas költészetbe emelni, s ezt a lehetőséget bizonyára nem egyszer már Homeros, sőt elődei is felhasználták.

Akár tehát pusztán A 234 kk. alapján is kimondhatjuk, c) hogy az elbeszélő ráolvasás, igenis, alkalmas arra a differenciált költészeti formává való nemesítésre, amely a maga (didaktikus) katalógusköltemény-hangjával tetszik meg Homerosnál. Alkalmas, ha — megfelelő alap s költő van hozzá. Csak azt nem szabad gondolnunk, hogy az egész utat a mágikus (elbeszélő) varázstól vagyis a verbális termékenységi ritustól, a Boiotia didaktikus katalógusköltészetéig tisztult tökélyéig mind, egyszerre Homeros csinálta végig. Vagy azt, hogy az általa elért fejlettségi fok mindenki számára elfeledettekké tette a régi, tőle meghaladott fokozatokat.

Ezek után (3), bármily kevés is hozzá egy ember ereje, legközelebbi feladatnak mégis azt tekintenők, hogy ez a, Homeros alapján rekonstruálhatónak mutatkozott fejlődéssor, lépésként, az egyéb népeknél kimutatható *analóg* fejlődésvonalakkal is hitelesíthessék.²¹ Már csak azért is, hogy a hivatottabbak figyelme az itt elvégzendő feladatok kiterjedtségére s a magam hézagainak kiegészítésére, hibáimnak helyreigazítására és i. t. felhívassék.

Hasonlóképp nem hagyható kivizsgálatlanul (4), hogy a lényeg ilyen hosszújárátú alakulásának van egy nem kevésbé fontos és érdekes *formai* oldala is. A forma t. i. — érthetően — együtt fejlődik a költészeté válandó tartalommal. A varázsló ráolvasás a kezdő fokon nem ritkán teljesen prózai vagy csak annyiban kötött, hogy monoton részletekre-tördeltségében (*τλη δ' Ἀρης* stb.) benne van a ritmus felé való elindulásnak és így a költői formáig való felemelkedésnek — a lehetősége. Amit úgy is mondhatunk, hogy az ilyen, a varázsszó ráolvasástól a protreptikus költészetig ívelő fejlődésvonalak mentén kell, kétségkívül, keresni: egyfelől az eredetileg sokszor prosimetrumokon át kifejlesztendő műprózának, másfelől bizonyos (didaktikus-katalogizáló) valóban *költészeti műfajok* megfelelő formáinak keletkezését. S itt is talán jó lesz egy példa: I. Darejavosnak (= Dareiosnak) a bagistani (= behistuni, bisutuni, bisoni) hegyen az i. e. VI. sz. vége felé megkezdett nagy felirata,²² amely a jelzett fejlődéssornak éppen egy döntő, koraátmeneti pontjáról tesz tanúságot.

Bár a szöveget kétségkívül köti történelmisége (az »álság« — *drōga* — egész, nevekig menően részletezett történetét mondja el), ennek ellenére sincsen hideg elbeszélő-prózában írva. Teljesen katalógusszerűek az 1—4 terjedő paragrafusok, ahol Dareios az Achaimenidák (Hahāmanisija) genealógiáját mondja el. Következőleg: általában stereotyp módon, listaszerű paragrafusokban, helyekhez

²¹ Egy, a genealógiai öntudat ébrentartására törekvő fan ritus és kísérő ének esetét legutóbb Trencsényi-Waldapfel Imre is — kissé más értelemben — érintette Bellerophonés c., a MTA Osztályközlem. II. 1952. megjelent dolgozatában, 514. l.

²² F. W. König, Relief und Inschrift des Königs Dareios I. am Felsen von Bagistan 1938, Leyden) szerint idézem. (A könyvre Harmatta János hívta fel figyelmemet.)

kötöttén örökíti meg Dareiosnak az egyes népek-, lázadók- és hívőkre vonatkozó ünnepélyes kinyilatkoztatásait, (l. így pl. §: a Gomata megbüntetésében résztvett perzsa hívek listáját, vagy a későbbi keletű IV. perzsa col. 52 §-ában a monoton katalógust az 521-ben legyőzött 9 álkirály és a csatahelyek felsorolásával), miközben az ünnepélyes fogalmazás annál biztosabban céloz valami psychagógiát, minél inkább ugyanezt a törekvést látszik igazolni a felirat elhelyezésmódjának különlegessége is, amely sokkal inkább a szó hatalmára és az írásmágiára számít,²³ mint arra, hogy az elhaladó (aki általában ritkán tud olvasni) elolvashassa. Mégis talán a katalógusok varázsszavainak a költészet formája felé megindult irányvevést nemcsak az a körülmény tanúsítja, hogy a Dareios felirat már határozottan művészi elrendezést mutat és végig kinyilatkoztatásszerű, emelkedett hangot használ. Tanúsítja főleg az, hogy e »prosimetrumos« alkotásnak nagyobb része ritmusba van törve, sőt egyenesen verses is. König, (aki abból a felismerésből indult, hogy a bagisztani felirat a »Királyok könyvéből« van kivonatolva), »zur Metrik der Inschrift« címen, külön fejezetet is szentel e »kevert metrikájú« felirat bonyolult kérdésének. Szerinte a felirat ott, ahol jogi dolgokat reprodukál, (mint Fravartiš és Cišantahma büntetéseit) — talán mnemotechnikai okokból is? — hússá-vérré lett formulákban, az Aveszta hősdalainak legrégebb mértékében, négy lábú iambusokban és alliterációkkal beszél; ott, ahol Dareios beszélteti (55, 60—61, 64—65, 66—67 §§), — Iránra jellemző szociális megkülönböztetésül (mert más személyhez más metrum jár) — refrénszerű fejezetelésekkel, gondolatritmussal, egy trochaikus metrumot választ; ott, ahol egyes embereket (pl. 22—23 és kk. §§-ban: Martija hiess ein Lehensmann, des Ciniāhriš Sohn stb.), csatahelyeket vagy országokat (mint 22, 31 és kk. §§-ban sokszor: Ātijāra heisst ein Gau im Armenischen stb., amihez v. ö. Homeros *ἔστι πόλις*-féle fejezeteléseit) mutat be és az elmondott történeti eseményeket naptárszerű következetességgel igyekszik regisztrálni (a III. perzsa col. 11. §-tól), a kinyilatkoztatás hangsúlyával és a katalógusszerű felmondás stereotyp ismétléseivel használja a közbeszédet; ott végül, ahol a *βασιλικαὶ διαφθέραι*-t kivonatoló szövegről van szó, a maga ünnepélyes fontosságát — megfelelően raffinált műpróza hiányában — a prózának és a Sahnahme epikus mértékének, a muthaqaribnak keverésével húzza alá.²⁴

²³ Az írni nem tudó vagy egy nyelvet megérteni képtelen ember félelme a betű, illetőleg szó varázserejétől máig él — mint közismert — főleg a Biblia betűivel és latin szövegével szemben. Shakespeare Hamletjében is (I, 1) Marcellus a szellem megjelenésekor ezézt mondja Horatióknak: Thou art a scholar (= tudsz latinul), speak to it Horatio (= tedd őt szavaidd varázshatalmával ártalmatlanná).

²⁴ Máskor és más *feliratokban*, pl. Hamurabi kódexének prologusában és epilógusában vagy III. Ramsesnek a tengeri népeken aratott győzelmeit hirdető »hímnuszaiban« (i. e. XII. sz.) költői archaizáló fordulatok igyekeznek a hidegnek érzett (logikus) prózában nélkülözött ünnepélyes hangulatot megteremteni. L. W. F. Albright, Some Oriental Glosses on the Homeric Problem, AJA, 1950, 163. l., aki ugyanitt a IX. sz.-i assyr királyi feliratok stílusát is analizálja. De hasonló az eredmény, ha *műprózai* vizsgálatok alapjáról indulunk. Rubinyi Mózes, Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve, 1910 (Mikszáth Kálmán Munkái, Révai Testvérek, Budapest), 17 k. l. észrevette már, hogy a próza sem ritmustalan, sőt: »minden jól megírt mondatnak kell, hogy a

Nem véletlen azonban, hogy a tudatos-mágikusan hatni akaró formáknak a szublogikus-költőien hatni akarókba való átmenetét elsősorban feliratokon kínálkozott nyomon követnünk. A Dareios-felirat t. i. nem áll egyedül azzal a fent célzott bizonytalanságával, amely nem engedi tisztán látnunk, hogy szó- és írásmágia, vagy pedig közlés volt-e a célja valójában. Meg kell tehát (5) minél hamarabb és minél általánosabb alapokon azt is vizsgálnunk, hogyan áll ez a kérdés a hasonló antik (egyiptomi, babyloni, görög, római, stb.) feliratok eseteiben: mennyire és milyen időpontokig *voltak* azok inkább a jelen helyzetre, a jövő alakulására hatni kívánó »varázsfeliratok« vagy legalább is pszichológikusan hatni kívánó »varázstáblák«,²⁵ illetőleg *lettek* valóságos emléktáblákká vagy feliratokká. Meg kell annál inkább vizsgálnunk, minél inkább *követeli* ezt egy, az utóbbi éveknek a homerosi hajókatalógus szempontjából legnagyobb jelentőségű dokumentuma, t. i. az i. e. XV/XIV. sz.-ba tartozó, nagyobb felében törött agyagtábla »hajókatalógusa« (RŠ 8279 sz.), amelyet 1936-ban találtak meg Ugaritban (ma: Ras Šamra) s először Ch. Virolleaud publikálta,²⁶ részletesebben T. H. Gaster kommentálta,²⁷ legutóbb pedig V. Burr is reprodukáltatta i. m. (Klio-Beiheft, 1944, amelyre szerző szívességéből támaszkodhattam), 41. ábráján, ékírásos eredetiben és héberbetűs átírásban, végül német fordításban is. A tábla nevezetesen kétségkívül egy tengeri (harci) vállalkozás adatait őrzi és bennünket annál közelebbről érdekel, minthogy a töredékből is megállapíthatóan, ugyanazokkal az elemekkel dolgozik, mint a Boiotia: 1. névszerint megnevezi az egyes hajók parancsnokait, 2. megmondja a tisztok és legénység helyi hovatarozandóságát; és 3. számbeli mennyiségét (v. ö. pl. B 493: ἀρχὸς αὐτῶν ἡνῶν ἐπέω νεῆας τε προπιάσας), sőt a találkozás ezen túl is megy. Az eddigi híradások szerint t. i., ahogy a Boiotia a maga tagozó katalógusstílusában ismételen (B 510, 611, 619, 720) a βαίνειν, ἐμβαίνειν igékkel fejezi ki a határozott vagy határozatlan számú legénység megfelelő számú hajókra való behajózását, úgy szerepel azonos helyzetben és funkcióban a rasšamrai szövegben többször a gr (a. m. »hadbavonulni«) ige (az akkad-assyr *girru* substantivum a. m. »út«, »hadjárat«).²⁸ Ahhoz mégis, nem érezzük magunkat illetékeseknek,

beosztása, a hangzása művészi legyen... a mondatok szimmetrikus elhelyezése, a szólamok csoportosítása már maga bizonyos szabályosság, amely ritmus gyanánt hat. Valóban, minden gondos prózaíró skandálni is szokta a mondatait. Mikszáth prózájából, mindenestre, Rubinyi a ritmusba, sőt rímbe való átmenetnek olyan tagadhatatlan példáit is tudja i. h. 28 kk. kimutatni, amelyek éppúgy emlékeztetnek a magyar »népköltészet« ütemes ritmusára (v. ö. a 31–33. ll. hozott példákat), mint a Dareios, elragadott-emelkedett, hangulatának megfelelő, prozimetrumos feliratára. Mint ahogy minden más, nagy prózaíró nyelvhasználatában is, ugyanígy »foghatók« a fájdalom, az öröm, indulat, hangulat stb. hullámzásait hűen tükröző, hasonló ritmikus felemelkedések és nekilendülések. V. ö. Herodotos prózája, Egy. Phil. Közl. 1943, I. kk. is.

²⁵ V. ö. az egyiptomi piramisrajzokról, a mindig győztes faraó ábrázolását illetően, Raccolta Ramorino 1927, 487 kk. ll.

²⁶ Syria, XVIII (1937) 167 kk. (sajnos nincs meg közönyvtárainkban).

²⁷ Palestine Explonation Found Quarterly 7 (1938), 105, 112. ll.

²⁸ Burr, 122. l. még egy további analógiát is hoz, amely a B 627 és N 691 k., O 519 közti átszólágos ellentmondást hivatott megmagyarázni.

hogy a szövegben ezek alapján a katalógus-ritmus felé közeledés fennforgását vagy kivált azt is határozottan meg merjük állapítani, hogy ez — a jelek szerint — a vállalkozás megindulásakor készült feljegyzés csakugyan az ütőerő fokozására, a győzelem előkészítésére (»igézésére«) volt-e szánva, ahogy mi hinnők. Ehhez a legjobb szakemberek segítségére volna szükségünk. Addig ez a becses tábla csak annyit bizonyít — bár ez sem csekélység — hogy Ugaritban századokkal a homerosi katalógus előtt szokás volt, akár a vállalkozásnak preliminálni, akár azt megörökíteni hivatott, de a vállalkozásnak tulajdonított jelentőséget mindenestre dokumentáló hajójegyzékeket készíteni,²⁹ és így valószínű, hogy hasonló céllal hasonlókat Egyiptomban és főleg Krétán is készítettek már, ahonnan az achaiosok a navigatio fejlettebb technikáját a legnagyobb valószínűség szerint átvették. Mint ahogy századokkal a homerosi katalógus után is — nyilván hasonló céllal-okkal készült — hasonló tabulákat »quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent et item separatim pueri, senes mulieresque,« Caesar emberei is találtak azoknak a helvetiusoknak táborában is (I. B. G. I, 29), akik pedig állami vagy szociális rend, írásbeliség vagy kulturális irány tekintetében jóval elmaradottabbak voltak a keleti nagy kultúrnépeknél. S itt is, azt is, hogy ezek a táblák aligha készültek a tájékoztatás pusztán gyakorlati céljával, Caesarnak az a hitelesnek látszó adata is erősítheti, hogy »litteris *Graecis* confecta erant,« amik talán mint mágikus jelek szintén erőt bizonyítani és önérzetet emelni lehettek hivatottak: Caesar szerint a druidák is, mindenesetre, görög betűket használtak. Elfogadjuk tehát Burr feltevését, hogy erőkontingensekről készült felsoroló jegyzékek (a Hajókatálógus ihletői) nyilván a praehomerikus görögöknél is készültek; csak azt nem vennők amnyira biztosra (amiben Heubeck³⁰ és Focke³¹ is tamáskodnak), hogy Homerost a Boiotiában a Trójába menő erőkről készült és valahogy Kisázsiaiba került aulisi »alapokmány« közvetlenül ihlette volna,³² és ehhez képest még kevésbé hiszünk Burrnak az »eredeti lista« rekonstrukciójára irányuló erőfeszítései eredményességében. Ellenkezőleg; eddigi tudásunk alapján: nem látjuk még az időt elérkezettnek, hogy joggal próbálhassuk meg annak a hosszú fejlődésnek az útját, amely végül a Boiotia törzsi, mondai (történeti) és földrajzi katalógusaihoz vezetett, vagy akár a Boiotia követlenül megelőző (?) formáját is, rekonstruálni.

De az elbeszélő varázs és az irodalmi katalógusformák genetikus összefüggésének tisztázásához (6) hasznos lesz, mindenesetre, magyar XV/XVI. századbeli ráolvasásokkal kapcsolatban olyan régóta húzódo »vers vagy próza?« kérdésében is

²⁹ Burr 123. l. egy másik hajólistát is említ ugyaninnen (RŠ 11779) és pedig Gaster szavaival, i. h. 111. l., aki már kimondta, »that it (t. i. a Boiotia) was based upon shippinglists-current in the parts of the mediterranean area as far back as c. 1400 B. C.«.

³⁰ Gnomon 1949, 197. kk.

³¹ Gymnasium 57/1950. 256—273. ll.

³² A pylosi palota újonnan talált tábláinak kérdéseire máshol térünk ki.

állástfoglalni, amely kérdés aktualitására legutóbb Lajtha László figyelmeztetett.³³ Vargyas Lajos tárgyalása ugyanis,³⁴ bármilyen helyes is iránytvevésében, ezt a kérdést csak per tangens érinti. Pedig nemcsak erről a bennünket sajátosan érdeklő magyar kérdéstről van szó, hanem arról is, hogy ez a döntés jelentős segítséget ígérne a most szóbanforgó általános problémákhoz is. A fentiek szerint t. i. ez a kérdés sem volna igazán kérdés; pontosabban: válasza többé-kevésbé szükségképpen azonos a görög népkönyveknek (Agon), a római sacralis prózának, a perzsa 1001 éjtszaka elbeszéléseinek, Dante Vita Nuovájának, az orosz és ír, de itt-ott a magyar népmeséknek stb. sokszor »vegyes« stílusára vonatkozó válasszal.³⁵ És itt — azt hiszem — különösen az orosz népmeséknek a bylinákkal érintkező pontjait, bizonyos részleteknek állandó versbe való átcsapását s főleg az orosz parasztasszonyokra jellemző, azt a különös, lamentáló (Нараспев) előadásmódot kellene közelebbi tanulmány tárgyává tenni, amelyre ezek rögtön áttérnek, mihelyt a maguk jelentősnek érzett élményeit, siratóikat adják elő vagy a Bibliát olvassák. Nem lehet kétséges ugyanis, hogy ez az előadásmód valahogy közeli rokonságban áll a katalógusokéval, és így ezek eredetének, alakulásainak vizsgálata is közelebb segíthet bennünket az inkantálás és a katalógusmondás hanghordozásának a megfejtéséhez.

Last not least (7) a mágikus-szublogikus és az irodalmivá differenciálódó katalógusok átmenetének tisztán-látásához serpenyőbe kell vetnünk bizonyos igen fontos elvi megfontolások kidolgozását is. Úgy ahogy ezeket most A. J. Burov, egy, az esztétika elvi kérdéseit tisztázó cikkében világitotta meg.³⁶ Eszerint t. i. a tudományos-logikus gondolkozásmód sohasem emelkedhetik a csupasz absztrakcióig, hanem bizonyos mértékig mindig fog még konkrét-képszerű elemeket is tartalmazni. És viszont: a művészi megismerés sem lesz egyszerűen csak az érzelmi megismeréssel, illetve ennek képszerű (költői) nyelven való megjelenésével azonos, miután sohase fogja az általános, elvont megismerés elemeit, egyszóval kora tudásának összetevőjét sem nélkülözhetni. Van tehát két, poláris önértékűség felé törő jelenség: a tudomány, a maga elvont logikai kategóriáinak túlságával, és az apotiori szabadabb asszociációkban, emocionális ritmusfeltörésekben élő, művészi kifejezéseink. S divergálásukat — nyelvileg — mintha többek közt épp ezek a, lényegében ritmikus és a művészi *formákig* legalább felemelkedő, inkantációszerűen hatni akaró »felmondások« (katalógusok) is összefogni, illetőleg áthidalni iparkodnának. Egyszóval: a tudományos gondolkodásban az elvont logikai kategóriáknak kell túlsúlyban lenniök és viszonylagos

³³ Ethnogr. 1947, 98—101 ll. Az élére állított kérdés véleményem szerint: felfogásunk értelmében, vagyis azzal dől el, hogy a ráéneklés nekünk egy, művoltában a próza és vers átmenetében álló műfajt jelent.

³⁴ A magyar vers ritmusa, 1952, 128. l.: »a vers felé haladó próza példáiról« beszél.

³⁵ Ehhez képest szorulnának jelentős kiegészítésekre, sőt korrekciókra O. Immisch, Über eine volkstümliche Darstellungsform in der antiken Literatur, Neue Jahrb. 1921, 409—421. ll. fejtegetései.

³⁶ A művészi általánosítás ismeretelméleti természetéről, Voproszi Filozofii 1950, 4. sz.

önértékűsége törekedniök; a művészi kifejezésben viszont az emóciókat jobban mozgató »képes nyelv« uralma lesz kívánatos és fog a későbbi fejlődés folyamán az elválasztó mesgyéig vezetni. Így azonban talán azt is joggal hihetjük, hogy az a mód, ahogy Burov elgondolását követve, felfogásunk a két divergáló forma közé a katalógusköltéssel megfogható valóságot tud iktatni, ama nem közömbös tételt is alkalmas bizonyos súllyal igazolni, hogy a logikus tudás és a képzeletet mozgató költészet, jóllehet más-más, differenciálódott formában, de lényegileg és eredetileg ugyanegy célt akarnak megvalósítani, tehát gyökereik is egy tőről fakadnak.

*

Ennyi legyen elég azoknak a legsürgősebb feladatoknak a felsorolásából, amelyeknek kidolgozása után szükségképen még kétségtelenebbé lesz az, amit a katalógusműfaj eredeti funkcióját illetően talán máris valószínűvé tettünk: a Boiotia-típusú katalógusok mintái elsősorban sem periegesisek, sem nemesi almanachok nem voltak, s még kevésbé akartak lenni az Iliasban szereplő hősök tartalomjegyzéke ill. bemutatása. Tendenciájuk a mágikus-primitív ráolvasásokéval (felhívásokkal stb.) rokon, útjuk innen követhető is költészetté domesztikálódásuk fokáig, ahol büszke önérzetet, nagyságot, hatalmat, győzelmet stb. »varázsolnak« vagyis éreztetnek.

Hátra van, hogy (*ad B*) a katalógusok ilyen költészeti funkciójának már megsejtetett *kompozicionális* jelentőségét erősítsük néhány újabb argumentummal, illetőleg néhány feldolgozandó feladatkör kijelölésével.

(1) A katalógus eredeti nagyító-gyarapító funkciója és kompozicionális értéke szinte elválaszthatatlanul van egybefonódva egy, már érintett epikus fogásban. Észrevettük nevezetesen, hogy az eposzi elbeszélés (= a »többi Ilias«) és a katalógus egymást ökonomikusan ki szokták egészíteni, és, hogy Homeros, de más költők is, ilyenkor a kétfajta közlésmód sajátos összjátékával a tömeg (számszerűség) nagyításának az eredményét célozzák. Mégis ennek a kompozicionális fogásnak rövid tanulmányom a Cahiersban, csak olyanféle példáit hozta fel, mint az Aranyéi a Toldi Szerelmében (XII, 42—51. vsz.). Arany nevezetesen a nápolyi seregszemlében a két fiatal Forgácsot, hosszú regényes történetük megéneklésével, mintha valóban »kifizette« volna; ezek a hadjárat története folyamán még akkora szerepet sem kapnak, mint pl. Wolfhard, vagy a zsoldos Werner, akik természetesen mindketten kimaradtak az előkelő családok katalógusából. Vagy fordítva: mintha Dénest az István vajda fiai közt (VII, 33.) Arany csak azért említette volna futólag, mert ez a Dénes a XI. ének 29. és 30. strófáiban amúgy is, egyszerre, premier plan-ba kerül; ahogy a X. ének 60. vsz.-ában sok, egészen jelentéktelen kisnemes is ugyanilyen módon jut fontosabb szerephez. Távol — szóval — attól (ezt bizonyítottuk), hogy a seregszemle a hősök tartalomjegyzéke vagy kivált az eposzban játszandó szerepeiknek megfelelő kiemelés kívánna lenni, — úgy látszik ellenkezőleg: a költő azzal, hogy egy-egy,

a katalógusból kimaradt hőst a szövegben említ meg vagy fordítva, egészen más célt követ: így tudja legjobban a kimeríthetetlen nagyság és sokaság érzését kelteni. Azt az érzést mintegy, hogy a valóság sokkal nagyobb arányú, mint amennyit a katalógus, illetőleg a »mese« magába tudott foglalni. Mintha azt mondaná, hogy az Ilias meséje nem jelenti távolról sem, hogy a cselekményben minden hősnak hely jutna. Így azonban nyilván világos lett már, hogy ennek az epikus fogásnak szerepe valamiféle kiegészítő retusálásával azonos, amely végeredményben az események, az elmondandók felnagyításának célját szolgálja. Ahogy ez még jobban átlátszik ugyanennek a műfogásnak a drámai és legjobban a film-művészetben, mutatis mutandis, észlelhető, lényegileg azonos alkalmazásai mentén. Így találjuk a görög tragikusok gyakorlatában is, hogy az, ami vagy aki a színpadon (ez felel meg itt az Ilias elbeszélésének) jelentendő és megjelenendő, nem szokott — ökonomikusan — az előző, drámai katalógusokban vagy a gyakori faliszemlékben szerepelni.³⁷ És ezért látjuk viszont ugyanezt a műfogást különösen a modern filmtechnikában, mondhatni számtalanszor. Így kapja pl. a Berlin eleste c. szovjetfilm I. részében a tanítónő azt a megbízást az üzemvezetőségtől, hogy este Ivanov nagyszerű munkateljesítményéről beszéljen; előttünk pereg le, hogyan megy el a tájékozatlan leány, az üzemvezető tanácsa szerint, Ivanov édesanyjához, jegyzi le ennek a fiáról mondott részletes adatait, hogy azután ezekből — mit se halljunk az ugyancsak bemutatott esti előadáson, ahol a rendezés — igen helyesen — csak a beszéd befejező részét hozza elénk, vagyis a már előzőleg megtudottakat nem ismételve, csak az újat emeli ki belőle.

Itt mégis, tanácsosnak látjuk a fogás bizonyos továbbvivő, még kétségtelenebbül igazoló módjaira is rámutatni. Módkra, amelyeknek egyes modern előfordulásait röviden már érintettük, mindenesetre, de amelyekkel a költők a jelek szerint sokkal általánosabban s már az ókortól kezdve mindig úgy éltek és élnek, hogy jogunk van e módokat a költői komponálás elemi és természetes fogásai gyanánt tekintenünk. Ilyen pl. hogy Vergilius, Aen. VI, 334., a helyzethez képest pillanatnyilag jónak látja Leucaspist, mint Orontesnak a viharban elpusztult egyik társát, a látszólag megnevezhetetlenül sok társ közül, ismertként említeni meg; holott I, 113., nem hangzott el a neve, mert ott — a helyzethez képest — a költőnek elég volt egyszerűen Orontesnek és hajójának pusztulását regisztrálnia.

De a tömegnagyítás tendenciájának kétségtelen fontosságát talán mégis jobban azok az esetek bizonyíthatják, ahol az ilyen kiegészítő megnevezések nem egymástól távol, hanem közvetlenül egymás után következnek. Mint ugyancsak Vergiliusnál, amikor (Aen. I, 509 kk.) Aeneas hirtelen »concursum accedere magno Anthea Sergestumque videt fortemque Cloanthum, Teucrorumque alios«; viszont Dido előtt Ilioneus, egy a meg-nem-nevezettek töme-

³⁷ Schmid-Stählin, GGL I, t. III, 1, 1940, 579 k., 638 kk., illetőleg u. o. 805, l. és passim. V. ö. fent I., 12. j. is.

géből beszél, aki pedig nyilván fontos személynek van feltüntetve. Vagy pl. az Илья и сокольник с. bylinának³⁸, jellegzetes kis katalógusában,³⁹ ahol a költő szerint : »A messze-híres Kiev városától / három versztnyi távolságban / állott a nagy határőrség: / Először ottan állt az öreg kozák : Muromec Ilja, / másodsor Dobrynjuska Nyikityinics, / harmadsor Mihajla Potuk Ivanovics, / és ott állt a hét testvér Grjadovics, / fiatal hősök voltak ezek ; / ott állt Foma is, a hosszúderekú, / ott álltak a parasztocskák stb.« Eddig a katalógus. Amikor azonban a határőrségből az »öreg kozák«, Muromec Ilja ki akar valakit az erős őrség mellett ellovagló és Vlagyimirt kigúnyoló fiatal hős után küldeni, a felsoroltak közül *nem* veszi számba pl. Potuk Ivanovicsot, de számba veszi a *fel nem sorolt*, jól ismert kievi hőst : Aljosa Popovicsot és i. t., hogy aztán Dobrynja Nyikityicsot küldje ki, majd ennek csúfos kudarca után végül is maga menjen és győzzön fia felett.⁴⁰

Éppen ilyen fontos volna (2), hogy a katalógusoknak a nagyeposzi kompozíció teremtésében tulajdonított szerepét főleg az ókori keletről kínálgató további analógiákkal erősítsük meg. Természetesen : az alap akár Babylonban, akár Indiában, akár a zsidóknál és i. t., annyira más, hogy eleve nem hozhatott létre egy a görög népeposznak megfelelő felépítményt. A vallásos, erkölcsi, parainetikus stb. értékkomponensek fontossága szükségképen más formációkat eredményezett és a katalógusszerű-prózaibb »felmondások« (listák) szerpe is, ehhez képest csökkent, eltolódott. Mégis hisszük, hogy bár módosult és némileg torzított formában, érvényesülnek és a görög époszban nekik tulajdonított jelentőséget is általánosabb érvényűnek igazolhatják. Legyen elég itt evégett egy, bár nem a legegyszerűbb, de kétségkívül a legfontosabb irodalmi alkotásnak a példáját venni vizsgálat alá.

Tudjuk, mindenesetre, hogy a Pentateuchos távolról sem nagyeposz. Abból a hieratikus alaphól, amelynek felépítménye, mód sem volt, hogy nagyeposznak induljon. Az is kétségtelen, hogy egységes műalkotásnak sem tekinthető, mert nemcsak hogy legalább 4 főforrásból (Jahvista, Elohista, a Deuteronomium törvénykönyve, a Papikodex) különböző redaktorok által összedolgozott opusok corpora, hanem minden ilyen, ú. n. redakció még sűrű további, ma már pontosabban megállapíthatatlan beavatkozásokon is keresztülment. Ahogy ezt a dubletteknek, ellenmondásoknak, kronológiai és földrajzi cruxoknak, anakronizmusoknak, varratoknak stb. olyan tömege bizonyítja, aminőt távolról sem lehet még a szintén eléggé hányatott sorsú homerosi költeményekben sem kimutatni. Ami tehát a Pentateuchos egészét illeti, már azért sem volna jogos

³⁸ (R. Traumann, Neue Russische Bibliothek, Heft 14, Berlin-Leipzig, 1948. 36 k. l.)

³⁹ A katalógusok (érthető okból) általában ritkák a bylinákban; erről máshol kell beszélnünk.

⁴⁰ Nem lehetetlen természetesen, hogy itt szövegromlás, variánszatás, hézagos lejegyzés vagy más efféle forog fenn. A szokott 12 hős helyett, mindenesetre, csak 11 van névszerint felsorolva. De ezt nem tartjuk lényegesnek. A lényeges az, hogy a szöveget így is, fennakadás nélkül hallgatták és azt mi is úgy olvassuk.

benne a művész tudatosságát keresni, mert hiszen tudjuk: a kanonizálások, átdolgozások és feldolgozások szükségkép még a netalán — megfelelő talaj nélkül — csírázó epikai kezdeteknek is útját vágják volna. Úgy valahogyan, ahogy a nem megfelelő társadalmi tagozottság és rend vagyis »alap«, a magyar nagyeposzt is csírában fojtotta meg. Végül azt sem hallgathatom el, hogy bár Trencsényi-Waldapfel Imre ujjmutatásai sokat segítettek, az Ótestamentum kérdései területén járatlan jövevény vagyok⁴¹ és így az alant elmondandókban bizonyára bőven lesz korrigálni, talán elvetni való is. Mégis, mindezek ellenére, állítani merném, hogy — bár csak a tőlünk feltett formában és határok között — a Pentateuchos analógiája alkalmas, hogy bennünket a katalógusok kompozicionális jelentőségéről vallott felfogásunkban megerősítsen, de alkalmas főleg arra is, hogy legalább a szakembereknek nem egy elhanyagolt kérdést megfelelőbb tárgyalásra előtárjon.

Ebben a corpusban ezek szerint még akkor is megvan az a két összetevő, amely nézetünk szerint a görög nagyeposzt eredményezte, ha az Egészet illetően tudatos művészettel váltogatott felhasználásukról joggal, nyilván, nem is beszélhetünk. Megvan — először — az Ilias meséjének, azaz »szép« részleteinek teljesen megfelelő elbeszélési keret, amely a Pentateuchos egészét egy, a világteremtéstől Mózes haláláig terjedő történeti-mondai »mesébe« foglalja és pedig úgy, hogy az összes redaktorok tisztában voltak emez összetevő jelentőségével; és hogy — amint benthagyásuk igazolja — nyilván féltve respektálták a zártan komponált kisepikai elbeszéléseket is, mint például Exodus 1—15 vagy József története, valamint a hődsalszerű részleteket, mint a Deborah éneke, és i. t. De ugyanúgy kimutatható — másodszer — a katalógizáló összetevőnek a jelenléte is. És itt nemcsak az olyanfélékre gondolunk, aminők a Gen. 10. felsorolt genealógiák (toledot) vagy a 4. könyv első 4 fejezetének a Boiotiánál sokkal szárazabb, szinte azt mondhatnók népszámlálási összeíró ívei, amelyekről a könyv később jelenlegi nevét is kapta, és az ezekhez hasonló részletek. Ahogy nevezetesen az Iliasban is a költői hatásmódnak hasonlósága miatt és a heroikus alapnak megfelelően, a mi katalógusfogalmunk körét különböző »prózaibb« részletfajtákra is kiterjeszhetőnek vettük,⁴² ugyanúgy sorolhatunk a Pentateuchosban is sok mindent ennek az összetevőnek kategóriájába. Minden helyet, ahol szám- vagy adatszerű felsorolás történik vagyis ahol a hieratikus alapnak megfelelően a szófukar, kemény törvények, pattogóan követelő erkölcsi parancsok, kimérten bölcs tanácsok stb. »prózaisága«, másszóval: nem az elbeszélő, hanem az anyagközlő jelleg uralkodik.

Valóban: az Ótestamentum kutatói is, főleg Holzinger Exodus-fordítása után⁴³ észrevették már, hogy a Pentateuchosban az elevenen mozgó cselekmény

⁴¹ Főforrásaim M. Heller, *Das Judentum*, 1925², 198 kk. és RGG, Lief. 32., 1228 kk. (Heller) és Lief. 22., 239 kk. voltak (Bertholet).

⁴² L. erről La Bétie et son caractère hésiodique, az *Acta Antiqua* II. kötetében megjelenendő dolgozatom 1. fejezetében.

⁴³ Kautzsch, 1922⁴, 97 kk.

bizonyos szabályszerűséggel van megszakitva bizonyos részletes törvénycsoportok katalógusaitól, sőt Dornseiff⁴⁴, a Pentateuchoson túlmenve, ezt az észleletet meg is teljesítette, miközben egy — előázsiainak mondott — vallásos-pedagógiai-irodalmi műfajt, és e műfaj sajátosságaként azt a törekvést tette fel, hogy egy, a vallás és költészet differenciálódását megelőző, katalógusba kívánczolt didaktikus-parainetikus-mágikus lényeket⁴⁵ valami érdekfeszítő kereteléssel és novellisztikus fogásokkal formáljon meg irodalomként is élvezhetővé. Szerinte t. i. ugyanerre a technikára ugyanígy törekszenek a chasszidizmus és szufizmus legendái, a talán asszír-babyloni eredetű Achikár-regény, Salamon példabeszédei, Jób, Tóbiás, Jónás és a Prédikátor könyvei, de részben az 1001 éj meséi és — ami bennünket legközelebbről érdekel — Hesiodos Ergái is. Bármint is vélekedjünk tehát Dornseiffnak ezekről a merész tanításairól, bizonyos: a Genesis és egyes görög mitoszok vagy irodalmi formációk közti közös vonások, különösen Kisázsia i. e. II. évezredének irodalmát illetően, valóban egészen meglepő konkluziókat tettek lehetségessé⁴⁶. Mi azonban itt mindezzel csak annyit akarunk bizonyítani, hogy azt a szerepkört és funkciót, amelyet a tágabb értelemben vett katalógusok az Iliasban vittek, más alapjuknak megfelelő más formákban, de relative azonos értékkel, a Pentateuchosban is vihették a litániaszerű felsorolásoknak bizonyos, itt jellegzetes formái. S különösen ilyenek: a tanítást, tantételt, vezetést, vallásos döntéseket, órákulumokat stb. hordozó, öntudatra ébresztő és megfellebezhetetlen nagyságot (hatalmat) éreztető apodiktikus részletek, aminőket eredetileg a hivatalos papságon kívül, de a papi családoktól kialakított sajátos stílusban, nemhivatalos vándorpapok (»próféták«) is szoktak hirdetni. Részletek, amelyeknek különösen akkor nőtt meg a szerepük és jelentőségük, amikor az addig eleven szóval, ad hoc hirdetett tóra az írott törvény (tanítás, vezetés) formáját kapta. Akkor — egyszóval — amikor a zsidóság a nomád életről áttért a földművelőre és a Kanaánban uralkodó polgári jogot vagyis az előázsi, sokszor a Hammurabi törvényeivel szóról-szóra egyező, de Izrael számára akkor idegen törvényeket (Mispát) átvette. A fejlődésnek ezen a pontján ugyanis tanácsosnak látszott a tóra papi kereteibe iktatva, ezeket az újakat is a régiekhez hasonló értékű *isteni parancsoknak* tüntetni fel, de már nem eleven szóval, ad hoc hirdetni, hanem mint ugyancsak Jahvétől kapott kinyilatkoztatást, törvénykönyvbe foglalva, Mózes nevével fémjelezni. Úgy, ahogy Hammurabi is Samastól kapta a törvényeket, és a görög bírák — *δικαστολοι* — is, az Ilias A 239. k. szerint *θέμιστας προς Αιὸς εἰρόαται*. Ettől függetlenül, természetesen, a szóbelileg folyó ige hirdetés és utasítások gyakorlata is elevenen

⁴⁴ Antikes zum AT, Ztschr. f. die Alttestam. Wiss., N. F. 11/1934, 57 és 12/1935, 153. kk.; Hesiods Werke und Tage und das alte Morgenland, Philologus, 89/1934, 397 kk., stb.

⁴⁵ A keleti eredetű »Weisheitsdichtung« didaktikus-gnomikus műfajáról röviden tájékoztat és irodalmat is ad Humbert, RGG s. v. 1804—1809 ll., aki ennek a műfajnak főcentrumát Egyiptomban és Babylonban keresi. Különösen az egyiptomi intelemirodalomhoz v. ö. B. A. Turajev, Египетская Литература. I, 1920, 75—78 ll. is.

⁴⁶ L. pl. ZAW, N. Folge, 11, 1934, 57 k.

élt tovább; ahogy ezt a kései próféták: Jósias (Deuter. 12—16), valamint Ezra 433-ban, Artaxerxes parancsára készült új törvényösszefoglalásai, végül a száműzetés idején keletkezett, minden addigi törvénygyűjteménynél terjedelmesebb, azok jórészét magába felvevő Papikódex létrehozása, (amely ma legfőképp a Leviticusban fogható, de más könyvekben is sok nyoma van) félreérthetetlenül bizonyítja.

Azzal, mindamelllett, hogy a Homerosban megfigyelt két eposzalkotó összetevőnek jelenlétét, sőt — amennyiben a hieratikus alapról javasolt tágításokat elfogadjuk, — erősen nagymérvű jelenlétét a Pentateuchosban is felismertük, még távolról sem magyaráztuk meg, hogyan lehet a mai Ótestamentum egészében, ismerve a vázolt keletkezési módot, e két összetevő felhasználásának olyanféle tudatosan művészi váltogatásáról és az ezzel elérhető költői hatásról beszélni, aminőt az Iliasban tapasztalhattunk. Ellenkezőleg: eleve világos, hogy amint a Pentateuchos nem lett eposz, a két összetevő összeműködésének a hasonlóságáról sem beszélhetünk tulajdonképpen. De mi nem is keressük az összetevők egybefonódásával adódó effektust — eleve reménytelenül — a kompozíció mai Egészére vonatkozólag. Állítani csak annyit mernénk, hogy ha nem is a — hieratikus alapon eleve lehetetlen — eposz-teremtés fokáig menően, az ebben a komponálási módban rejlő természetes előnyt nemcsak az egyes részlegek írói, de még az egyes redakciók toldozgató-excerptáló szerzői is megérezték s amennyire lehetett, saját érdekükben igyekeztek is felhasználni. Érthetően: ezek a redaktorok is t. i., akik praktikus-vallásos, másszóval nem-költői céljaik érdekében, minduntalan beavatkozva, újra és újra szétvagdosták majd összerakták a régi szövegeket, — ugyancsak keleti redaktorok voltak, akiknél általán az egységek megfogalmazásához és az alig-művészi, sőt művészietlen elrendezéséhez is, évezredek óta — úgy látszik — épen ez az ökonomikusan *váltogató* eljárás mód volt az egyik legelfogadottabb és legmaradandóbb, szinte mondhatnók, már mechanikusan is használt hatás eszköz.

[Tanulságos lesz számunkra, mielőtt továbbmennénk, egy hasonlóképp tradicionális, »keleti« és látszólagosan ugyancsak gyakorlatias célú, technikai fogás hasonló túlélését szemmel kísérni, amelyre nemrég F. Altheim hívta fel a figyelmet.⁴⁷

Al-Tabari ugyanis, a legnagyobb arab történetíró, a Szaszanida »Királyok Könyvének« befejező fejtegetésében, a perzsa forrásoknak — kétségkívül számos kézen átment — redakciói alapján, egy másfajta, azaz egy arab történeti munkában tárgyalva a perzsák királyait (Ann. I, 813, 3 k.), előbb Ardešir őseinek felsorolását adja, Babylonnak Alexandros által történt bevételétől, vagyis a perzsa nagyság megszűntétől Ardešir trónrajutásáig (i. u. 227); utána, földrajzi

⁴⁷ Inschriftliche Tatenberichte, Literatur und Gesellschaft, II, 1950, 10 kk. 11.

nevekben gazdagon, Ardesir tetteinek és uralkodásának történetét ejti sorra; ez után végül egy, az utódokhoz szóló inlelemrészt iktat be. Így azonban világosan kiérezhető: ugyanaz a perzsa séma, ugyanazokkal az elemekkel állt előtte, vagyis élt túl benne, amelyet már a több mint hétszáz évvel régebbi, más célú és jellegű behustini Dareios-felirat is, nyilván nem legelőször követett. Ez a híres felirat is nevezetesen, előbb az Achaimenidák genealógiáját, azután személy- és helynevekkel megtámogatva, Gaumata mágus álsága (perzsául: »droga«) leverésének vagyis a jogos uralom elnyerésének történetét és közben Dareiosnak az erkölcsi tanításait adta, amely utóbbiak ebben a feliratban főleg az »igazi« uralom helyreállítására tett ígéretekbe vannak beleszőve. (Ezeket az ígéretek és meggyőzési törekvéseket — a hagyományból úgy tudjuk — Ardesir külön levelekben közölte a részkirályokkal.) S ahogy itt, a kései arab történetírónál is áttetszik, hogy a Dareiosnál régebbi, de a helyzetnek megfelelőként önkénytelenül követett séma »per tot discrimina rerum« milyen szívósan és maradandóan volt a redaktorok gyakorlatába beidegezve — úgy valahogy élt tovább, ami minket most érdekel, az ingerlően szép és a számszerűen prózai részek (bizonyos értelemben úgy is mondhatnók: a mese és a valóság) adagolásának lehető változtatására irányuló, nemcsak művészi, de didaktikus értékűnek is bizonyult, szinte önkénytelen szerkesztési mód technikája is.]

Ezek szerint talán bátrabban beszélhetünk az ugyancsak sok redakción keresztülment és a részek eredeti céljától ugyancsak messzekerült Pentateuchosnak erről a (mindenek ellenére) túlélő és előtörő elemi technikájáról. Pl.: a Jahvista stílusa nyilván közelebb áll a *κλέα ἀνδροῶν* stílusához: őt az ember érdeklí és nem átall antropomorf vonásokat sem felrakni; ezzel szemben, a Papikódex szerzője a hűvös, száraz és pedáns katalógusokat, számszerűségeket és neveket, sőt egyenesen a jogi szisztémákat részesíti előnyben: nem annyira az emberi-szubjektív, mint a kultuszi-objektív alap érdeklí. Az ilyenféle forrásokat összedolgozó redaktorok azután (ahogy ez még a mai sokszoros alakításon is áttetszik) a megkomponálásban valahogyan olyanféle, az elbeszélő műfajokban — úgy látszik — a dolog természetével kínálkozó utat járhattak, amilyent Homérosnál tettünk fel. Mintha nevezetesen ezek a gyakran széttördelő redaktorok is, önkénytelen technikával, mindamelllett, mindenütt ügyeltek volna arra is, hogy a nehéz és száraz tanítást, a törvényeket stb. élvezetesebb elbeszélésekkel tegyék olvashatókká és könnyebben elfogadhatóbbakká. Sokszor ugyanolyan külsőséges adagolással, mindenestre, ahogy Homérosnál is, az egyensúly megteremtésévégett váltakoznak a folyó meséknek részleteivel a monoton felsorolások. A Pentateuchos legalább, a sok redakció ellenére, még jelenlegi állapotában is erről látszik tanúskodni.

Igy a Genesis és az Exodus első fele, vagyis az első másfél könyv nagy részében az Ilias »szép« részecinek megfelelően, elbeszélő keret: a világteremtéstől a Szinaj-hegyi kinyilatkoztatásig terjedő mondai történet. Innen az Exodus második része, valamint a harmadik és negyedik könyv, nagyjában, a Szinaj-i törvénytevésnek

a tartalmát, a törvényeket és következő ményeket stb., sorolja elő. De még ha közelebbről, részleteiben nézzük is pl. az alapjában a felsorolt törvények megtartására, mindenkihez szóló intelmeknek készült harmadik könyvet (Leviticus), mai megkomponáltságában sincs hijával az elbeszélő keretépítménynek sem. A végső redakció is még látnunk engedi, hogyan nőttek ki ezek a törvények a zsidó nép történetéből, és ehhez képest a könyv tartalmaz : részint egy — a világteremtéstől a Szentföld elfoglalásáig Jósua könyvét befejező — elbeszélő részt, amely a Papikódexet összeolvasztja a J és E hagyománnyal ; részint törvényfelsoroló részleteket (főleg a Mózesnek a Szinaj-hegyen adott törvényeket) a Papikódex alapján. Legfeljebb hogy az utolsó redaktor hajlamai azaz jogi és papi érdeklődése, az elbeszélő részleteket elvértelenítették. Ugyanígy a Numeri (negyedik könyv) mai diszpozíciója az élén álló népszámlálás-katalógushoz 10₁₀-ig főleg törvényeket »katalogizál«. Erre 10₁₁-től kezdődőleg elbeszélés következik (elindulás a Szinájtól, a sivatagi negyven év), majd 15—20 fejezetig újra törvények ; a 21—26. fejezetekbe mozgást hoz a szomszédokkal vívott harcok krónikás előadása, kisebb dalokkal, dalfragmentumokkal és a »szamaras« Bileam történetével fűszerezve, akinek átkától Izraelnek meg kellett volna semmisülnie ; a 26. fejezet újra népszámlálás, 27—30 megint törvények, amit 31—35. (36) a szokott módon krónikás rész követ, míg a 37. fejezetet újra törvényvel, egy a 27. fejezethez adott pótlással zárul. Végül ami az ötödik könyvet, a Deuteronomiumot illeti : alig tagadható, hogy a Királyok Könyve II, 22, 23 és 12-ben Jossijahu (Jósia) judai királynak (639—609) a Jahve-kultuszban tulajdonított reform, éppen a Deuteronomiumnak a keresztülvitelére vonatkozik és bármily átdolgozott, zavaros is a ránkmaradt forma, bármennyire lehetetlen is eredetijét rekonstruálni, első betekintésre világos, hogy a hangsúly a 12—16, 28, a száraz katalógusoknak megfelelő, és mint a katalógusok erőt, hatalmat éreztető törvényfejezeteken, a Moab sztyeppen kapott törvényeken, vagyis a régi törvényeknek bizonyos centralizáló szempontok forradalmat jelentős szociális és erkölcsi elvek szerint, kenetteljes stílusban való átdolgozásán van. (»Tanok könyvek«.) Ezek a törvénylisták is mégis, elől és hátul, persze meglehetősen zavaros elbeszélő keretbe vannak fogva, amely a Mózes haláláig terjedő cseményekkel foglalkozik.

Talán már ennyivel is hihetővé tettük állításunkat, hogy az Ótestamentumban is, a hieratikus alap, kanonizálások, praktikus okokból egységtörő redakciók stb. ellenére is, mint a makacs talajvíz, önkénytelenül fel-feltörhetett az ősi gyakorlat : az érdekes (mitikus, történeti, »szép«) elbeszéléseknek és a katalógus-szerű (»unalmas«) adatközlésnek a Homéroséhoz hasonlatos, ökonomikusságban hatásos váltogatása. Az az ősi gyakorlat, amelyet — úgy látszik — még az atomokat feldozgató praktikus redakciókban is, bizonyos fokig legalább, szinte lehetetlen volt szem előtt téveszteni, annyira generálisan elfogadott az. Így csak annyit még, hogy véleményünk szerint a két komponens — genealógia vagyis katalógus és elbeszélés — határozottan művészi és tudatos váltakoztatásait, kicsiben és

ezért legplasztikusabban, főleg a Vulgata Ezra könyvében lehet megpillantani, aki reformja szövegét I. Artaxerxes parancsa szerint 433 Tisri 1-től több napon át olvasta fel Jeruzsálemben, a Vizi-kapu előtti téren (ebben is emlékeztetve az Iliast és az Odyszeiat Athénben recitáló rhapszódosok gyakorlatára).

(3) A tárgyalt műfogásnak a Keleten túlmenő általánossága miatt, hasznos fáradozásnak tartanók, ha ennek a technikának a nyomait valaki az egész világirodalomban végig tudná követni. Bizonyos nevezetesen, hogy nemcsak a kisázsiai Homeros és a keletiek gyakorolták ezt a kezdetleges, de az epikum elterjedését jól szolgáló szerkesztésmódot. Igen mélyen ül ez és bizonyos népeknél legalább, a költői komponálásnak, egyszerűsége miatt legelfogadottabb hatóeszközét alkotja.

Az azonban — meg kell jegyeznünk — mégis kissé más, ha pl. Skutsch⁴⁸ Vergilius bizonyos eclogáival kapcsolatban az alexandriai-római költészetben is számol a katalógusok gyakorlatával. Annyi bizonyos: Catullus 11. carmenjében a lírai mondandónak nagy nyomatékot ad, hogy mindjárt az üzenetközvetítő, Furius és Aurelius megszólaltatása után, a Lesbíanak szóló gúnyos szavakat megelőzi, ill. félbeszakítja egy relatíve nagyobb (szintén gúnyos?) földrajzi-kortörténeti »katalógus«. Épen ez a carmen azonban azt is legjobban igazolja, hogy itt a földrajzi-kortörténeti felsorolásnak a hatásértéke és használata már módosult. Itt a megszakító katalógusnak a várt érdekeset raffináltan késleltető, tehát a türelmetlen várakozást felesigázó kompozicionális szerepe nőtt, és ez a szerep már a modern — középi- és újkori — fejlődésnek a kezdete: ezért nem beszélénk Skutschsal alexandriai-római katalógusokról.

III.

Ezek után talán röviden összefoghatjuk, hogy mi is a számunkra a — tagadhatatlanul kiterjesztett értelmű — katalógusköltemény.

Ami a *mivoltát* (*lényegét*) illeti, láttuk, hogy annak a helyes felismerését eddig főleg két zavaró körülmény akadályozta, amik mégis — reméljük — felfogásunkkal eliminálódnak.

(1) Hiba volt ezt a műfajt egy ponton keletkezőnek és mindenütt, mindig egyfajtajúnak képzelni. Számptalan fejlettségi foka van a katalógusoknak, kezdve a mágikus litániákon, át a felsorolás öncélúsága felé való átmeneten, fel egészen a valódi költészet fokán álló (pl. homerosi vagy kivált Vörösmarty-és Arany-féle) katalógus formáig.¹ Jellegzetességüket az eredetileg vagy látszólag prózai (gyakorlati életre mutató) taxatív-felsoroló forma és a mágikustól a hangulati befolyásolás törekvéséig terjedhető tartalmi lényeg adja ki.

(2) Hiba volna, ha tovább is befolyásolna bennünket az a Homeros-kritikától félreértett ókori tétel, amely szerint Hesiodos volt a katalógus műfaj meg-

⁴⁸ Aus Vergils Frühzeit, 1901.

¹ Amikről Horváth János beszél, A magyar irodalmi műveltség kezdetei, 1931, 270 kk. ll., a középkori vallásos műköltészetnek racionális listáit (előzményeit, felsorolásait, részletezéseit, stb.) természetesen nem neveznök már katalógusköltészetnek.

teremtője. Ez a tétel már amúgyis soká és indokolatlanul zárta ki a Hesiodosnál régebbi katalógusköltészet feltevését, sőt azt a nyilvánvaló tényt sem engedte észrevennünk, hogy már az Ilias tele van katalógusokkal, és így Hesiodos szerepe csak annyi lehetett, hogy ennek a praehomerikus, sőt épen Homeros előtt erősebben kedvelt műfajnak mintaszerűvé válандó irodalmi formát adott.

Mihelyt viszont ezt a két hibát kiküszöböltük, világosabbá kellett máris válnia, hogy a litánia-stílusban előadott szám- és tényfelsorolások, valóban, olyan igéző-mágikus hatást tudnak gyakorolni, amely lehetővé teszi, hogy legalább bizonyos népek költői eljussanak a varázsló felsorolásoknak versus memoriales formájába, sőt, átélt költészeti formákba való finomítása vagyis propreptikus költészetté (eposz, kardal, hősenek stb.) emelése fokáig is. Ahogy ezt a jövőben, a még feldolgozandóknak kijelölt határkérdések és analógiák igazolásai lesznek hivatottak minden kétségen felül helyezni.

Ami most a katalógusformáknak az epikus költészetben vitt *kompozicionális* szerepét illeti, az előzőkből talán világos lett: A katalógus az epikus költőt mint a líraibb hősdalok objektívabb egyensúlyozója képesíti erősen költői hatásokra, sőt, megfelelő adagolással, a katalógizálás egyenesen előfeltételévé lesz az igazi epopea megteremtésének, ősidóktól mindmáig. Ezt főleg negatív, azzal szoktuk igazolni, hogy az Odysseia, a Gilgames, az Aeneis és más epikus alkotások, amelyek nem egy, a görög alaphoz hasonló talajon és így nem az erre jellemző előzményekből sarjadtak, nem érhatték fel a maga nemzeti alapján és megfelelő fejlődéspontján épülve, kényszerűen létrejött Iliasnak, vagy is a katexochén nagyeposznak a mértékét. De ezt most már pozitív úgú is mondhatjuk, hogy csak Homerosnak, a maga alapjába gyökerezve és annak megfelelő mértéktartással, jól kitűzött célja felé törve, lehetett és *volt* ereje azt a sok »tolakodó Gráciát« vagyis a himnikus, varázsos, értelmes, oktató stb. műfajokra jellemző bűvös hatásesszközöket, amelyek a gazdag keleti epika, bizonyos fokig a Homeros előtti előzmények és nyilván kisázsiai görög próbálkozások sajátosságai is voltak, mint alapjához és céljaihoz alkalmatlanokat, ellökni magától.

Sőt talán azt is kimondhatjuk, hogy a nagy költő aligha vaktában vagy stílustalan beletörődéssel használta fel az aiol hősdal mellett, a régi varázsló-recitáló katalógusok utódainak összetevőjét a nagyeposz megteremtéséhez. Ez a forma szükségkép elevenen élt a korabeli görögség körében, nem lehetett büntetlenül mellőzni, azonfelül Homeros nyilván helyesnek érezte, hogy a két, csak kifejlett alakjában széthúzó költői műfajnak, az elbeszélőnek és a katalógizálónak, gyökereiben megvan a hasonlósága és végig megmaradt valami összetartó lényegbeli azonossága. Így a nagyeposz, mint *trouvaille*, csak azáltal jöhetett létre, hogy a mi Homerosunk, a maga átmeneti fejlődésfokán, kényszerűen felismerte az aiol hősdal és a hosszú, lamentáló listák alapján és eredetileg egyaránt protreptikus, illetve gyarapodást, erőt, önérzetet keltő tendenciáját. Ezért, bár e két költészeti irány utóbb merőben ellentétesen polarizálódott is,

a költő helyesen látta, hogy semmi akadálya nem volt egybeigáztatásuknak és annak, hogy fejlett formáik, a maguk egymástól eltávolodott hangnemeivel, egymást mégis megfelelően kiegészítve, valami merőben más, új, raffinált és nagyhatású eredményhez vezessenek.

Egyéb, kevésbé fontos vagy kivált másodlagos kompozicionális funkciókra itt felesleges kitérnünk. Viszont a katalógusok lényegéről és kompozicionális értékéről vallott generális felfogásunknak egy nagyjelentőségű kihatására itt is talán rá szabad már mutatnunk. Felfogásunk t. i. nyilván nem hagyhatja érintetlenül a Homeros—Hesiodos viszony kérdését, vagyis a görög irodalomtörténet kezdetének egész alakulását illető eddigi felfogásokat sem. Mint ahogy ez a mi felfogásunktól teremtett kiindulási pont — azt hisszük — a világirodalom egyéb értékelési és fejlődési kérdéseiben is éreztetni fogja kihatását.

Erre mégis most csak mint jámbor óhajra utalunk, mert a Homeros előtti görög irodalomtörténetet itt, természetesen, nincsen módunk áttekinteni. Legyen elég még egyszer csak arra hívni fel a figyelmet, hogy Hesiodos végeredményben visszatért vagy helyesebben szólva megmaradt egy ősi görög műfajnál, amelyet ő, miután Homerosról és az ősi közös forrásokból is sokat tanult, a Theogoniában öncélúan művészi tökélyre emelt, míg az Ergában egy keleti típusú, didaktikus célú törvény- és szabályfelsorolást, a katalógusköltészet egy válfaját csomagolta a mintegy megelevenítő Perses-históriába. Úgy ahogy ezt a Kelet könyvei is olyan sokszor megtették. Másképen Hesiodos nagy hatását és a késő alexandriai korig tartó mintaképül-szolgálatát alig is lehetne megmagyarázni.

Befejezés előtt felfogásunkkal és értékelésünkkel kapcsolatban nem szabad — úgy érzem — elhallgatni, hogy minden kérdés megfelelő fokig lezáratlanul marad mindaddig, amíg bizonyos, az írással kapcsolatos kérdések is lezáratlanok. A jövőben tehát elsősorban kell gondolnunk a legrégebb égéi (minosi-pylosi) írásjelek kérdésének tárgyalására, amihez épp úgy segítséget nyújthatnak a primitív (amerikai, afrikai stb.) írásfajták, a phaistosi korong, az újonnan talált pylosi táblák stb., mint Evans újabban megjelent IV. kötete és a Scripta Minoa posztumusz második kötete is,² ahol amennyire az ismertetésekből és a hivatkozásokból következtetni lehet, a krétai-minosi írás kérdése megint jelentős helyet foglal el; mégha eddigi benyomásaink szerint Evans nyomdokait nem is látnók vakon követhetőknék. De itt persze sok még a tanulnivaló és ma legfeljebb annyit mernék sejteni és sejtetni, hogy hiba volt olyan egyoldalú élességgel vetni fel a görög írás knossosi vagy kyprosi vagy föníciai eredetének a kérdését, ahogy ezt a multban többször megtették.³ Ezen a fejlődési fokon t. i. soha sincs kizárva több írásfajta egyidejű használata, ellenkezőleg, épen ez látszik a természetesnek. Egészen egyéni írásokkal, íráskísérletekkel is kell tehát számol-

² Ed. Sir John L. Myrestől, 1952. Oxford.

³ V. ö. Severyns. Homère I, 1945, 34 kk.

nunk, amelyek nem érték el, sőt nem is törekedtek arra, hogy a közérthetőséget elérjék, bár a közösség tulajdonává válandó írás kialakulásához részben mégis hozzájárulhattak. Egy általánosan elfogadott írás kialakulása sokszor lesz — mutatis mutandis — egy irodalmi nyelvnek a tájnyelveikből való kialakulásához hasonló folyamat és így ebből a fejlődésfolyamatból is hasznos tanulságokat vonhatunk le. E kutatásoknak mentén, természetesen, elkerülhetetlen lesz, hogy az írásjeleknek titkos-misztikus jellegével és ebből kifolyólag a jelek és a tartalom (szavak) varázsos értékének kérdésével is elmélyültebben foglalkozunk. Csak ezen az úton, főleg bizonyos primitív és sajátos írásmódok alapelveinek felderítése útján, fogjuk részleteiben is megpillanthatni, hogyan történik a varázsdramák részét alkotó primitív felkiáltásoknak mágikus szöveggé válása és főleg a költészeti differenciálódás felé való megindulása, végül pedig valóban költőivé finomodása.⁴

Mindezekon és a hasonlókon túl azonban marad nyilván az ilyenféle kutatások végső céljául és főproblémájául: a tudás és a költészet, a próza és a költői kifejezés közt a fent már érintett átmenetnek a mikéntjét, ennek az átmenetnek egyes állomásait — elsősorban a görög eposz esetére vonatkozólag — lehető pontossággal megállapítani.

⁴ V. ö. Langue et Religion, i. h. 249—261. ll.